Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 5 ТРАВЕНЬ 1935

СТРІЛЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ.
Грузьке на Херсонщині 1918 р.

Ф. НЕВЕСТЮК.

У ПАМЯТІ МИНУЛЕ — МОВ НА ЯВІ

У памяті минуле — мов на яві;
Томуто ще й сьогодня над шляхами,
Куди йшли сірі постаті сталеві,
Думки летять і вються ластівками.

Летять, тріпочуться думки сьогодня
І вслухуються у сталеві брязки,
І слухають пісень полків і сотень,
Немов дітвора чарівної казки.

І хочеться взяти перо й чорнило
І ті думки мережати в мережку,
Стрічки креслити на папері білім,
Описувати кождий шлях і стежку.

І хочеться сягнути по палітру
І малювати кистою барвисто
Минулі дні, що промайнули вітром,
Пролетіли як кінь — чвалом огнистим.

І хочеться різьбити у мармурі
Ті постаті залізні у шеломах
І ті обличчя мідяні, похмурі,
Що зарисована на них утома.

І хочеться показувати дітям,
І внукам передати ті скрижалі,
Щоб для нащадків були заповітом
І память щоб ішла все далі... далі...

Один вечір на позиції

Спомин.

Написала: *Леся Кривіцька.*

Вже майже три місяці, як я прикована до ліжка в повній самоті сотий раз передумую минувшину. А вона часто співає мені такі весняні мотиви, такими рожевими сміхами серед ночі наповнює мою кімнатку, що я забуду тяжке сучасне і, дивлячись в темряву ночі, усміхнуся дитинячим сміхом:

В моїй уяві пролітають роки школи, обличчя моїх професорів, товаришок, наша хата під Чигиринською горою, двір мого діда в Суботові, церква Богдана... Мов в калейдоскопі проходить переді мною життя з ріжними відтінками та нюансами. Переглядаючи образ за образом, забуваю про самотність і щирий жаль по страчених мріях.

Часто я блукаю по степах України за Міністерською валкою. Через рожеві окуляри я дивилася тоді на ці мандрівки: часом і небезпека була для мене забавкою. Це не значить, що я була така хоробра. Ні! Я боялася і то дуже боялась. Навіть, пригадую колись, під час кулеметного обстрілу нашого потягу, сховалася за плечі якогось дуже грубого пана директора департаменту. Але це мені пізніше не перешкоджало бути гордою, що і я пережила ту небезпеку, яка загрожувала всім нашим борцям в часі визвольної війни. Потяг обстрілювали зі всіх боків, та в таких перепалках не раз приходилося перебувати під час тих евакуаційних мандрівок.

Пролітають в моїй памяти світлі і богатонадійні розмови з представниками уряду, представниками військ і навіть зі самим... Петлюрою. Боже! Яке це минуле гарне і скільки в нім живої сили та чару!.. Нажаль позістав тільки сум по розбитих мріях. Залишилась глибока вдячність тим, які щиро хотіли прийти на поміч народові в його боротьбі за свою ідею.

Осінь 1919 року. Мешкала я тоді в Камянці Подільському. Бюрова праця була для мене нудною, писальна машинка почала нищити мої нерви. Микола Карпович Садовський добирав нові сили до свого театру, що став іменуватися державним. Я мала велику протекцію, може щастя, а може і талант (боюся показатися зарозумілою), але після одного з концертів, на якому я виступала з деклямацією, М. К. заангажував мене до Українського Державного Театру. Я мов на світ народилася. Проби, ведені М. К. Садовським та Корольчуком — черговим режісером (оба уже покійники), як світлий промінь залишаться в моїй памяті. Моя перша роля — Марія в „Казці Старого Млина". Як я грала — не памятаю. Знаю лише, що в моїх руках відкілясь взялася велика китиця квітів. Привів мене до памяти дощ, що змочив квіти і прохолодив моє паленіюче обличча.

Минуло кілька тижнів. Фронт зближався. В Шатаві були позиції. Столиця наша не мала продуктів і ми, маючи багато грошей, майже голодували. Одного ранку, підчас проби зявляються до театру кілька військових і просять відкомандирувати дві артистки, якіб разом з козаками відограли в Шатаві виставу „Мартин Боруля". Старші мої това-

ришки відмовилися. Я тремтіла — боялася, що хтось перебє мені. Але мені пощастило. Микола Карпович запропонував мені. За годину підїхав до мого помешкання добрий шарабан і я разом з другою товаришкою (прізвища не памятаю) залишила місто. З нами було трьох козаків. Дорога минула скоро. Козаки оповідали нам про військові події, про героїчні вчинки своїх товаришів та про проби з „Борулі".

Один з них (грав аманта) признався, що має більшу трему, як підчас атаки на багнети. Коли добре смеркло, наша підвода підїхала до якогось великого будинку, освіченого коло входу брудним ліхтарем. Був дощ. Калюжі води блищали коло дверей. Нас якісь фігури знесли з воза і занесли до сіней. Я знала, що повинна б привітатися з рідними вояками, що обступили нас, але не могла сказати ні одного слова. Нехай дарують вони мені цей гріх.

Минуло багато літ, ми притаїли лиш свою мрію, багато з нас заплатило за неї своїм життям, але один спомин про цей мент буде завжди світлою хвилькою в мойому житті. Я, як представниця Українського Державного Театру серед козаків! Я маю зараз грати для тих, що ще завтра, може, віддадуть своє життя за нас і за нашу ідею! Хіба ж це не честь для мене? Хіба ж не було чого хвилюватися мені молодій, що перший раз у житті взяла на себе таку місію.

Зворушення, пошана і безмежна любов до них цілковито оволоділи мною.

Висловлюючи своє співчуття, що нам прийшлося їхати в таку непогоду, вони скоренько скинули з нас якісь військові бурки і запровадили до відведеної для нас кімнатки. Я тільки тоді отямилася. Як же я почервоніла від сорому! — Цілу ж дорогу в думках укладала собі „фразу", яку мала сказати до них при зустрічі. — Схвилювалася,— все забула, навіть не привіталася!.. За хвильку покликали нас до стола. Я уже цілковито прийшла до себе і свобідно розмовляла з ними. А було про що поговорити. Перед нами ціла вистава!

Після перекуски пішли до салі. Пригадую, було тоді одно маленьке непорозуміння. Саля була майже напроти того будинку, до якого ми заїхали і, як ми не відмовлялися, вони все ж таки хотіли відвезти, або навіть віднести нас до тої салі. — Ми протестували, але, з поваги до господарів, погодилися лише на першу пропозицію. Я сміялась, а серце з радости і вдячности до них мало не вискочило з грудей. Саля була чепурно прибрана ялинками. Сцена обставлена. Зробили ми маленьку пробу. Поволі саля почала наповнюватися старшинами, почесними приватними гостями та козаками і ми почали виставу. Як вона відбулася, описувати не буду. Скажу тільки, що та вистава для мене і той вечір, що що хвилини відбивався луною гарматних стрілів, залишиться в моїй памяти до кінця життя.

По виставі вечеряли за довгими столами разом: старшини і козаки та ми артистки. В промовах дякували нам, що приїхали до них і що своїм срібним сміхом внесли трохи сонця в їхнє понуре, та повне небезпек життя.

Над ранком під ескортою старшин і козаків ми вернули до міста. Обдарували нас осінними квітами, хлібом, цукром, навіть сіллю, якої брак ми дуже відчували. Коли розказувала товаришам про свою подорож, всі жалували, що не поїхали зі мною.

Все це давно минуло, але память про вечір на позиції серед рідних братів вояків ще й досі скрашує тяжкі часи зневіри, а часом і одчаю.

Мої завваги

В Літописі Червоної Калини ч. 4, 5 і 6 з року 1934 поміщені є спомини д-ра Степана Божика п. з. „Шляхом слави 9-ої Бригади У. Г. А". Три місяці на відтинку Угнова, — в котрих д-р Божик згадує про сотню сот. Єрощука. Хочу подати кілька ближчих відомостей про організаційну діяльність сот. Єрощука на Холмщині взагалі, а в сумежних з Галичиною селах зокрема. Сотник Єрощук стояв зі своєю сотнею в с. Річиці від 10. до 21. січня 1919 р. і робив наскоки зі своєю сотнею на Холмщину аж до Лащова і під Томашів. Перевів мобілізацію на Холмщині в селах: Жерники, Поледів, Шлятин, Юрів і ін. і з тих холмщаків зорганізував „Лащівську сотню" в силі 150 людей, котра була під безпосередньою командою сот. Єрощука. Тих то холмщаків, д-р Божик певно тому назвав придніпранцями, що були в російських одностроях. Тому зазначую, що відділ сот. Ерощука складався з двох сотень: 1) „Волинської", котру сот. Ерощук привів з Луцька і 2) „Лащівської" (холмської), котру зорганізував з холмщаків. З мого рідного села Жерник, (про котре д-р Божик згадував під датою 10. листопада, лиш про заняття в с. Жерниках магазинів австрійської, військової, господарської команди пор. В. Гойвановичем), брало участь в бою під Михайлівкою до 40 хлопців. Двох з них під Михайлівкою було ранених 26. січня (Михайло Новосад і Дмитро Панасюк, другий помер від ран у Сокалі, а на Поділлю ще двох згинуло: Тимко Новосад і Корнило Лапігус). По боях під Кристинополем Лащівська (Холмська) сотня перейшла зі сот. Ерощуком до У. Г. А., де перебула цілу її трагедію.

На поданій світлині в ч. 6. стор. 9. Л. Ч. К. частина сотні (придніпрянців) це більшість знаних мені особисто жерничан-товаришів.

Дивно мені, чому д-р Божик не згадав у своїх споминах про холмщаків, котрі зложили Угнівщині свою кріваву жертву. (Мабуть не знав).

Коломия, дня 11. лютого 1935 р.

Сухорський Пилип.

Державні залізниці З. О. У. Н. Р.

Написав: *Осип Мікула*, б. помічник начальника стації.

Залізниця це нерв дуже важний в державнім організмі, тимбільше в часі війни.

Отже залізниця а властиво її працівники, в першу чергу служба руху і телеґрафу, обслуга поїздова і паровозів відіграла в будуванню української Держави неостанню ролю.

Перший листопад 1918 року застав нас неприготованими. Вищих урядників було лише кількох, урядників руху також не дуже богато; треба було число їх підсилити старшими телеґрафістами, котрі визнавалися в провадженню служби руху. Така сама історія була з машиністами і провідниками поїздів.

Українська влада в Жидачеві. Парох о. Щербанюк. Повітовий комісар д-р Михайло Качмарський. Полковник наддніпрянської армії Н. Н. Начальник почти Н. Н. Начальник суду Лісікевич.

Урядовці польської народности в більшости відказалися від праці, в надії, що самі українці не дадуть ради, залізниця не сповнить свого завдання, на чім, розуміється, потерпить вся державна робота.

А тої роботи було немало. З заходу рушила ціла лявіна російських полонених з усіх країв австрійської монархії. Ці полонені заповнили всі поїзди, повно їх було на бремзах та дахах, гинули по дорозі з голоду і холоду а також на мостах та віядуктах. Ці поїзди з полоненими відсилалося якнайшвидше в сторону Збруча.

Зі сходу почали переїздити транспорти мадярів, чехів і поляків, що вертали з України, по більшій части узброєні. По змозі розброювано їх, а як не вдавалося, треба було ці транспорти якнайшвидше відправляти, бо не трудно було за якісь бешкети.

Також і на фронт під Львів треба було висилати ріжні наші транспорти. До того усього почало бракувати вугілля до паровозів, бо Австрія, якби прочувала свій кінець, не засобила такі більші стації як Стрий, Станиславів, Тернопіль, Чортків і ін., у відповідну скількість топлива. Трафлялися саботажі зі сторони машиністів-поляків і інших працівників, котрі залишилися в службі української влади. Такі речі дуже утруднювали працю службовиків-українців.

Керму управи залізниці станиславівської дирекції, котрій підпорядкувалася вся залізнича сітка Галичини, взяв у свої руки інж. Мирон, пізніший Державний Секретар Шляхів, почт та телеґрафу.

Своєю енерґією зумів він опанувати цілу тодішню ситуацію, а своїми зарядженнями впровадив цю велику машинерію, якою є залізниця, у властиве русло, чим уможливив нашому урядові використати залізниці для своїх цілей. Також варта в цім місці згадати і про ревідента п. Падоха, котрий не мало натрудився при відвороті нашої Армії, евакууючи поїзди в сторону Чорткова.

Урядники руху і телеґрафісти виконували свої обовязки безперервно по кілька днів під ряд, бо не було ким їх змінити, машиністи і служба поїздів вибивалися зі сил, бо робили тури зі Стрия до Чорткова, а нераз мусіли негайно вертати з іншими поїздами назад до Станиславова, без жадного відпочинку. Брак вугілля приневолив до опалювання паротягів дровами, що дуже відемно відбивалося на швидкости поїздів, а що за тим іде, на удержанні правильного розкладу їзди. Такі ріжні технічні перешкоди стало примушували урядовців руху до бистрої орієнтації в провадженню залізничого руху, щоб запобігти всяким катастрофам. Серед таких обставин починав працювати український залізничник для своєї молодої Держави.

І той залізничник, свідомий свого завдання, з самопосвятою і любовю для своєї Вітчини, виконав свій обовязок чесно і совісно як у Галичині, так і за Збручем, куди частина наших залізничників разом з У. Г. А. відступила і де разом зі своєю Армією ділила труди і невигоди, веселилася з побід і умирала на тиф, та все з надією на краще для України.

Тих кілька рядків мого нарису про працю українських залізничників в будівництві Нашої Держави, хай буде порошинкою на тім тернистім шляху, котрим перейшов наш Український Нарід. Досі ніде не стрічав я жадних споминів наших залізничників, тому прошу бувших урядовців руху та вищих урядовців з Дирекції забрати голос у цій справі.

У колі смерти

(Зі щоденника підхор. У. С. С.*)

Написав: *Василь Ярбій.*

У чотирокутнику смерти. Мал. І. Іванець.

ЛИСТОПАД 1919 р.

Вівторок, 18. XI. Вчерашня їзда на возі була причиною, що я перестудився. Крізь стрілецький плащ продував студений вітер, а про теплу страву і гадки не могло бути, бо їхали ми без віддиху. Щойно в Пустоводах зїли теплої кулеші, яку зварили нові кухарі-самозванці. Ми, останки б. Школи Старшин Піхоти перетворилися тепер на „переїздну“ частину. Маємо кілька пар коней, деякі запаси харчів і полеву кухню. Нема тільки певних доріг і ясної мети, бо всі наші дороги заслонені мрачною непевністю, а мета десь за степами, за ярами...

По сніданку повсідали на вози тай в дальшу дорогу. Зимно і нині докучає. Перед полуднем приїхали до м. Дунаївець. Усі військові частини, що тут постоювали, збираються до відходу. Видно горячковий поспіх і — те саме, що й у нас — брак орієнтаційних дороговказів у новому тепер положенні. На нічліг приїхали до с. Демянковець, віддаленого від Дунаєвець на 3 км. Через село пливуть дві протинапрямні струї: Старо-Константинівська і Ново-Ушицька, себто наддніпрянська і галицька. Та друга вже слабенька. Закватирувався тут також Запоріжський Курінь, який „на памятку“ забрав від нас що найкращі коні з возами і харчами. Так собі, по братньому, без „квітка“ і без Спаси-Біг. Ну, щож: як брати́, то бра́ти.. Говорив я на кватирі з тими Запоріжцями, та не договорився, бо хоч ми і одної Матери сини, але інші гицлі нас у спину били і тому ми собі такі. Більше болить нас власна рана, як братня, а властиво більше думаємо про себе, як про Неї, Одну, Неподільну, Святу. Страшна це річ, коли в одному народі нема одного духа, одної ідеї, одної мети. Нарід, неспоєний одною думкою, опановує розбрат, руїна, неволя, загибіль.

Середа, 19. XI. Демянківці. Дальше йти годі, бо богато наших товаришів занедужало. Лишити хорих нема як, але і забрати трудно, бо возів нема. Шляхом від Нової Ушиці ідуть-їдуть війська Армії УНР., а нам дорога на Н. Ушицю, бо там десь є полк У. С. С.

Четвер, 20. XI. Якби ми так постояли тут ще кілька днів, то осталисьби без штанів. Наші старшини рішили, щоби перейти в с. Мушкатинці, де нема такого руху, бо село лежить дальше від битого шляху, а через це і заможніше. Приказано — зроблено. Закватирувалися ми тут, в Мушкатинцях, переважно одинцем, де хто сам хотів. Тут будемо ждати виздоровлення товаришів. — Я з одної біди вийшов, а в другу попався; цей похід з Колобаєвець до Демянковець був добрим лікарем для мого ока, яким вже знова добре бачу, але зате я перестудився і зле почуваюся. Горячка палить уста, а ціле тіло безсиле. — Сот. Драгана вже не бачу: Кажуть, що „випарував“ ще в Пустоводах. Підхор. Арсенич-Березовський і віст. Гембарський відлучилися від нас і подались на Старо-Константинів.

Понеділок, 24.XI. Я кватирую у якогось селянина. Мешкання спільне. Мій кут на ослоні коло вікна. Сиджу і думаю про завтра. Але не можу нічого видумати, так як і не можу сидіти, хоч сиджу, а не кладуся, щоби хоробу побороти, щоб господаря не лякати. Я хорий. У мене тиф. Відвідав мене сьогодня мед. Паращук і намірив 39.5° горячки. Довідався я, що запаси харчеві вже вичерпані. Старшини продають коні, які ще лишилися і тими грішми будемо рятуватися. Всі товариші хорі, всі вже лежать в обіймах тифу. Один тільки остався здоровий, один, котрий всіх хорих відвідує, про харчі старається, хорим доносить. Це одн. віст. Дзуль. Бігає від рана до вечора. Приносить нові вісти, потішає. Цей товариш-„мама“ розуміє обовязки стану.

Мені їда не смакує, бо горячка смак відібрала. Господар дому радить мені, деінде замешкати, бо — як каже — у його хаті невигідно. Але я його вповні розумію; мати в хаті чужу людину та ще й недужу, це ніяка приємність.

25. XI. Загальний стан такий: Харчів нема, гро-

*) Початок цього щоденника — читай Л. Ч. К. з р. 1931, ч. 3. п. н. „Останні дні Старшинської Школи Піхоти У. Г. А.“.

шей нема, ліків нема. Є тільки хороба і медик з термометром. Але цей дурний термометер нінащо здався, бо хоч мав я його через 15 хв., ніякої мені полекші не справив; показав тільки 40.5 степенів горячки і на цьому кінець. Тої ночі мав я невеселу пригоду: мені захотілось вийти для потреби, а так нагло, що не було часу і чобіт взути. Розгорячкований, не найшов дверей і побіг блудити та товктися по хаті так, що збудив мешканців. Стукіт, гамір, трівога. Встав господар і допоміг найти двері, але — трохи — запізно...

Домашні збираються сьогодні в найдальшому від мене куті і там таємно перешіптуються, а поглядами холодять мою горячку.

Я, мабуть, дуже хорий, коли вже і сидіти не можу... Можу ще трохи думати і розуміти; тому обдумую, розумую і висновую, що в цій хаті годі мені дальше бути. У мене тиф. Четвертий раз вже вернувся. Товариші недужі, не поможуть, а ці люди, хоч і свої та чужі. Я хорий, слабий. А що буде, як хороба ще гірше притисне?

Від 26 падолиста до 5 грудня.

Обставини, горячка і злість додали мені духа і поставили на ноги. Я убрався і пішов до лікаря. На дворі холодно. Болото замерзло. Підпираючись палицею і крісом ішов завзято вперід, а що кілька кроків приказував собі: „стій!“, „спочинь!“, а відтак знову: „руш!“. Згодом прийшов до хати, увійшов, поздоровив і кажу: „Пане лікар, я дуже хорий, не маю навіть кватири, дайте раду, якщо здорові“. На ті мої слова лікар захмурився,

— „А щож я вам пораджу!“ — і вийшов з хати. Тепер відізвався пор. Яцишин, впевняючи щиро, що подбає за мене. Я вийшов, вернув на кватиру і почав збиратись, як на збірку до походу. Господарі дивилися цікаво на мою роботу, але не відзивалися. Колиж я вже зібрався і дякую за кватиру, аж тоді запитав господар, куди я йду. „Чиж я знаю куди, — відповідаю — може до людей, може й до Бога“. Він підсміхнувся і подивився на мене таким поглядом, яким обдаровується божевільних, і, переконаний, що я направду щезну з його хати, запитав, чи не продавби я йому „вінтовки“ або револьвера. На це прибрав я поставу отамана і крикнув: „Що?! Ах ви бульбяні запічники, чи знаєте, що говорите, чи знаєте, хто я?“

— „Та Галічанін, ні? — відповів недовірчиво.

— То за мало Галичанин, — кажу, — я є У-с-у-с-у-с, зрозуміли?

Мій господар повторив те дивне слово „усусус“ і замовк. Тоді я йому вияснив, що усусус зброї своєї не продає, ні не віддає. Дає тільки кулю з набою і то через цівку, інакше ні, і він повинен це давно знати. Я мав враження, що мій господар нічого не зрозумів, а його своєрідна премудрість напевно ствердила, що у мене направду клепки розсохлися. Подякував ще раз за все і вийшов, а господар за мною. Ще й ворота відчинив, радий, що біди позбувся.

Іду і дивуюсь, як безлисті дерева танцюють, хати їдуть, якби кораблі які, а перед очима семибарвні дужки перетинаються. Всюди богато смішних карикатур. Веселий собі світ. Вартоб насміятись. Не відійшов ще далеко від воріт, як присів на камені. Оглянувся за господарем і бачив, як він зникав за дверима хати, що почала пересуватись на південь. Я сперся о пліт і примкнув очі. Жду кінця. Жаль, що з тим моїм кінцем стрічаюся під брудним тином. Нараз пригадалися мені голодні собаки і те, що у мене є зброя. „Скоріше, скоріше, поки ще жмінка духа, вийняти револьвер“ — засвербіла думка, та руки не вдалося підняти.

По неясних і не знати куди і як довго блукаючих думках, прийшла до мене свідомість, що я вмер і що вже не зможу отворити очей. Я захотів переконатися про те і дуже втішився світлом дня. Я жию!... Не було мені тепер трудно встати і, придержуючись плота, йти його лінією. Але сумно мені стало, коли врешті той пліт скінчився, а я завважив, що і день кінчиться. Дійшов до якоїсь хати — замкнена, друга — також. Тоді доліз я до дороги і сів на копицю замерзлого болота. Відпочиваю. Ідуть жінки від керниці з водою, подивляться байдуже і минають. Щоби не виглядати дуже траґічно підсвистую собі. З недалекого подвіря вийшла якась дівчина з коновками по воду. Я сказав їй, що я є хорий і не маю де переночувати. Тоді вона попросила увійти в її хату та ще й помогла мені перейти через перелаз. Ідучи з нею я довідався, що родина маленька, бо тільки вона одна й мати, тому не трудно за одно місце. — Мати радо згодилася прийняти мене в хату, спиталась тільки, де я був дотепер. Оповів їй усе.

— Ото кляте стерво, таж він перший богач в селі“ — осудила.

В теплій хаті стало мені так слабо, що ніяк не міг сидіти, а в додатку мене почало дуже морозити. Аж зубами сік. Мої опікунки порадились між собою і запропонували мені — піч. Я з приємністю згодився, розібрався і при їх помочі виліз на моє ложе. Роскішне місце, та ба! новий клопіт: я рішучо за довгий. Звився в клубок і благословив мудру будову селянських печей, а жінки тимчасом примірювали якісь дошки, журилися, вбивали цвяхи. Піч продовжували.

На моїм „високім троні“ стратив я рахунок днів і подій. Казали мені мої добрі невісти, що на печі пролежав я три дні й три ночі. Щоденно палили в хлібній і кухонній печі, щоби непоправного змерзлюха огріти. Від горячої печі я попарив собі скіру на череві і клубах і дістав кілька болючих міхурців. Солома, якою застелили піч, була перепалена і крушилася, а я заєдно мерз...

Коли моя зимоха скінчилася, хотіли мене перенести на ліжко, та я ніяк не згодився на таке, бо не хотів забирати вигідного місця спочинку моїх нянь. Тоді урядили для мене дуже панське місце на лаві і тут я перележав решту днів.

Мої опікунки відносилися до мене, як рідні мати і сестра. Дуже часто давали мені їсти і пити, підчас чого мало коли обходилося без доброї сварки, бо я стратив смак і нічого не хотів взяти до уст. Всяка їда погано смерділа, а вже хіба найгірше смерділо молоко, яким мене хотіли кормити. Я відвертався від їди з неопанованою огидою, ну й тоді діставалося мені від старої матери! Ставила мені за взір мого товариша, що також лежить хорий у її сестри, котрий і їсть і пє; кричала, що не по-

зволить мені в її хаті вмирати і страшила, що коли не буду їсти, відішле мене до наших ворогів. Одначе те все мало помагало. Ходила зажурена так довго, аж поки не догодила мені сливковим компотом. Це була одинока їда, що мені припала до смаку. Від тоді крім молока і чаю з медом, був також і компот в поготівлі.

Мов крізь сон памятаю, як у неділю рано мати посилала доню по цукор аж до Дунаєвець. Без моєї просьби випрали чисто моє білля, а ночами, на зміну, дижурували при мені. Про той дижур пересвідчився я одної ночі, як збудився. Перше всього побачив слабе світло лямпи, а відтак, як протягнувся, діткнувся когось ногами. Це була дівчина, що куняла на лаві при моїх ногах. В тій хвилині зірвалася на рівні ноги, підкрутила світло і прийшла до мене з питанням, чи не хочу пити, чи не холодно мені. А як напоїла мене і накрила, тоді знову пригасила світло і хотіла сидіти дальше та аж на мою просьбу і запевнення, що до рана вже не збуджуся, пішла і положилася на ліжку при матері.

Найприкрішою справою були мої природні проходи. Я не мав сил виходити самітно, тому або мати, або й донька провадили мене на місце і з місця до хати, чи то в день, чи в ночі. — Це вже щось більше, як звичайне милосердя, це — правдива посвята, до якої спосібна тільки — жінка.

Моя хороба починала поволі слабнути. Я тішився вже маленькою надією, що може незабаром прийду до сил і здоровля, але несподівано зайшла переміна; одного дня вранці (мабуть 3. XII) прийшов пор. Яцишин з вісткою, щоби збиратися до шпиталю, а він за годинку приїде по мене. Сказав також, що бувби мене давно забрав, але не міг найти. Ніхто не знав, де я подівся і тому він мусів перешукати ціле село. Мої опікунки почали несміло просити, щоби мене лишив, аж поки зовсім не виздоровію, на що поручник відповів, що це залежить тільки від моеї волі. Казав мемі рішитися і вийшов. Моє рішення було просте: поїхати там, де лікарська опіка, ліки, ну і товариші, а добрих людей звільнити від турбот. Почав збиратися. Жінки помагали і просили, щоби їм вістку передати, як вже виздоровію. Від пор. Я. дістав я трохи грошей, якими поділився з господинею, свідомий, що не всі довги можна сплатити грішми. Незадовго я розпрощався з жінками і при помочі пор. Я. підійшов до повозу, що стяв на дорозі. В повозі сидів хорий сот. Балицький. Пор. Я. остався, ми оба, хорі, відїхали. Воздух мокрий, холодний, на дорозі розмерзлі ями, в череві порожно, на душі мрячно. Починало вже вечоріти, як повіз станув у Глібові перед двором*).

Кинули мене між десятки хорих, що лежали густо у великій, неопаленій салі на долівці, застеленій соломою. Вже по кількох хвилях міг я зрозуміти, що дістався не до лічниці, але до якогось пекла. Якийсь петлюрівський старшина гарматчик зривався зі соломи і, бігаючи по салі, кидав ґрімкі прикази до своїх козаків, яких тут не було. Від його голосу шиби у вікнах звеніли і я мав враження, що козаки його, деб вони і не були, мусіли приказ почути. Не дав розібратися і топтав чоботами по ногах спокійних хорих. Там хтось кликав свою дитину та ще і гнівався, що не приходила. Цей плакав, інший бив воші, хтось стогнав на ведрі. О, Боже! Дістав я якусь теплу їду, але що це було: росіл, зупа чи кава — я не міг розпізнати. Зрештою — яка ріжниця?

Овинув голову плащем і намагався заснути.

Село Глібів, пов. Ново-Ушицький. 6. XII. субота. Горячки вже не маю (36°), але зате напав мене вовчий апетит. Харчі неможливі та й тих мало. На моє бажання дістався я до іншої салі, де лежать товариші зі Школи. Начальним і одиноким лікарем є тут — ну хтож би — медик Паращук. До помочі має одного „лапайдуха" і дві сестри, з котрих одна лежить хора. А хорих є повний двір. Лежать, як оселедці в бочці. Кмдтом лічниці чет. Кость Гусаківський.

Старшини І. Куріня 6-ої Бриґади У. Г. А. у Великій Україні 17.XI. 1919 р.

На сьогодні хіба буде досить того базґрання, бо руки вже дуже трясуться, а пальці так потерпли, що олівець випадає.

7. XII. Неділя. Проїв я вже всі гроші, а їсти хочу так дуже, що тільки про їду й думаю. Лежу, бо дуже ослаблений. В цій салі лежить нас коло 30, але здається буде нас менше, бо дехто вже підноситься, інших виволічуть на кладовище. Говорять, що майже щоденно є похорони. Хороби тут всілякі: в нашій салі тиф (наворотний), червінка, жовтачка і гнилі рани, в інших салях тиф черевний, пятнистий і наворотний. Всюди крик, стогін, а часто і смерть.

8. XII. Вечорами й ночами освітлює салю білий сніг, що лежить на городі. Моє місце під вікном. Один хорий — мабуть якийсь загорілий візник — уряджував собі вечірні проїздки і то не деінде, але

*) Двір кн. Конст. Львова.

якраз до вікна. Цмокав, вйокав, тпрукав і топтав чоботами по моїх ногах та череві. Крики, проклони не бентежили його. Аж прийшов санітар і звільнив мене від того каїна. Ані чобіт, ані одежи не дав скинути зі себе, а такий біс сильний, що як копнув санітара, то цей відлетів, як мяч. Це було передвчора, а вчора він знову встав до своєї поїздки. Горе мені! Кричу, благаю, щоби вернувся, інші хорі помагають накликувати, але він нічого не чує. — Їде! При помочі моїх сусідів я сів, щоби рятуватися і в хвилі, коли напасник вже на мене наступав, я вхопив його за блюзку, притягнув до себе і стерплою рукою зачав його обкладати. Втім увійшов лікар зі сестрою і санітетом і „війну трупів“ зліквідували.

9. XII. Що за інтеліґенція у того візника! Хотяй вчора знову встав до своєї вечірної поїздки, одначе „їздив“ на місці і з мене моста вже не робив. Горячки вже не маю (36.5°). Сказав сьогодня лікар, що за три дні відійду до Коша У. С. С. Цікаве, як то я піду, коли ще не можу добре стати...

10. XII. У нас воші так обильно розплодилися, що по стінах лазять, а солома аж рухається. Один хорий товариш користає з того і має заняття: збирає їх до флящини. Має вже тих гризунок кілька соток. А грубі бестії такі, що навіть ніччю можна їх ловити. Збирач-спортовець заявляє, що не оплачується числити їх на штуки, бо це морока, краще вже міряти літрами. Спати не можна ні в день, ні в ночі. Якби так купіль, чисте білля, тепле ліжко ну і добрий харч, ось тодіб — — — але це смішно думати про такі витребеньки. — Сьогодні побачив я тут хлопця, котрий колись, у Вахнівцях був при мені. Оповідає, що бул. Закалик помер, Бучма тяжко хорий, Шумський тут і т. і.

18. XII. Я мав уже відійти, але мусів остатися, бо моя поворотна холєра*) вернула. Горячка переступила 41 (сьогодня 40.3) степенів. Товариші Бойчук, Андрухович, Личківський і інші відійшли до м. Мінковець, а я лишився. Жаль. Лікар не звертає вже уваги на мене. Пятий раз хорую на тиф — хто знає, чи — (недокінчено).

25. XII. Ну, вже по горячці! Дотепер я ще сам виходив до ведра, але цим разом не обійшовся без санітаря. Мене вже зачинали оминати, як кандидата на трупа, але дав Біг, що я їм ще можу показати язик. — Коло мене лежав хорий на червінку і сьогодні сконав. Воші страшні! Не сплю вже пять ночей.

*) Тиф наворотний.

27. XII. Я вже пробую виходити на двір. Сьогодні, йдучи з двору, побачив на сходах якогось пана „цивіля“, котрий сходив з поверха. Приглядаюсь — а це мій давній учитель-добродій, пан П—рський. Він мене ледви пізнав, бож я вже і бородатий. Учителював тут, а що нізащо жити, бо від двох місяців не дістає плати, тому харчується в лічниці. Ось і стрінулись учитель з учнем.

30. XII. Один з хорих, що не має ні горячки, ні ніяких ран, на вигляд здоровий і жере, як віл, бо де і коли може пориває хорим хліб, так нам всім надокучив своєю хоробою, що годі витримати. Звичайно зачинає від того, що кличе Бога Отця і Сина, Матір Божу і всіх Святих, відтак переходить до мами, тата і брата, а вкінці сипле шляки, холєри та всякі інші громи, щоби зараз запитувати, де його ноги поділися, а потім регочеться, як божевільний і вже нюхає, комуби то хліб потягнути. Дреться, якби його хто різав, а груди має здорові! Такі напади повторяються щоденно два-три рази по годині-дві і аж дивно, що нам ушні барабанчики ще не потріскали. — По полудні ходив я в село, щоби відвідати п. П—рського, та сказали мені на його кватирі, що перед двома днями поїхав в напрямі Бару. Мороз дуже сильний. Щоби огріти салю, палимо соломою в печі, збудованій на московський лад, але того тепла стільки, що кіт наплакав.

31. XII. Зовсім інакше виглядалоби тутешне лікування, якби — не дай Боже! — не було сестрички Берти, що з величезною посвятою сповняє обовязки і лікаря і сестри і санітаря, завсіди лагідно усміхнена, до всіх однаково ласкава, ніколи не струджена. Бачу її при тяжкій праці, біля одного старого вуйка. Гниють йому обі ноги, бо — як оповідав — жалував добрих чобіт на злу дорогу і взув лихі черевики, в яких поранив ноги (хто знає, може ще і надморозив) і тепер на тих ногах одна велика рана від пят до пальців і до кісток в гору, а крім цього, від довгого лежання почали гнити також і боки клубів. Стращний вид! Сморід від нього, як від трупа. Лікар і не гляне, тільки ще сестра Берта перевиває, обтинає перегнилі части, прикладає антисептики, а при тім навіть не скривиться з відрази. Це ангел, не людина! —

Сегодня вийшов я перший раз у село, щоби роздобути харчів. Ночами не сплю з причини холоду і інших насікомих.

***

З нинішним днем кінчиться 1919 рік. Бодайби разом з ним і всяка біда скінчилася!

З мотикою на сонце

Спомини учасника від 7. X. до 21. X. 1914. р.

(Далекойдуча стежа У. С. С. Вербяж, Лавочне, Сколє, Стрий).

Написав: *Олександер Миколаєвич.*

7. X. 1914. р. (наскільки заходить помилка в даті, то не більше як на один день) коло 11. години рано прибув походом наш третій півкурінь Українських Січових Стрільців у складі 2-х сотень до села Вербяж. Перша сотня сотника Д. Вітовського не була повна. Спершу поділено її на т. зв. „двацятки", які мали як самостійні одиниці під назвою „далекойдучих стеж" передістатись на зади російської армії та там непокоїти ворога. Задача показалась неможлива до виконання. Лиш деякі з тих стеж відійшли далеко від двацятки свого сотника, стратили вже з ним звязок і тому тепер їх в сотні не було. Більшість двацяток при найближчій можливости в перших днях жовтня получилась знову у сотню і тепер знову як недавно ще у Горонді творили разом з другою сотнею Івана Коссака третій півкурінь. Сотню Івана Коссака мабуть тому оминув приказ поділу на двацятки, що вона була вислана на фронт пізніше, коли вже на ролю далекойдучих стеж австрійська команда дивилася більш скептично.

Здовж залізничого шляху Стрий—Лавочне—Мукачів російські війська перейшли поперек вже майже цілі Карпати. Щойно перед кількома днями вдалось здержати їх наступ та примусити до відвороту на північ. Тепер офензиву вела австрійська армія, переслідуючи ворога.

Село Вербяж, куди прибув наш півкурінь, було останнім селом на полудневій стороні Карпат, на полудневий захід від Лавочного. Ось ще кілька чи кільканацять кільометрів і будемо знову у нашій дорогій Галичині, відкіль ще недавно втікали ми перед москалями, щоб відбути вишкіл на закарпатській рівнині. В селі були і інші військові частини різноязичної Австрії. Мадярська частина зареквірувала для себе на обід одній нашій селянці останню її корову. Жінка плакала, благала. Мадяри не звертали на неї уваги. Наші стрільці не втерпіли та обстали за своєю русинкою, не дали корови взяти, а віддали справу на рішення свого курінного Гриця Коссака. Коссак силою своїх майорських відзнак приказав мадярам залишити жінці корову і мадяри мусіли погодитись з волею стрільців.

Міжтим справа т. зв. далекойдучих стеж не була ще погребана, бо ось заряджено збірку і наш курінний оголосив новий приказ: Пять таких стеж по 12 люда з поміж нас має нині вечером відійти. Хай голосяться охотники.

Ні одного охотника не найшлось. У нас були ще надто свіжі враження із невдач двацяток сотні Вітовського. Ще перед кількома днями саме наша сотня (Івана Коссака) підчас свого походу раннім ранком стрінула двацятку під безпосередною командою сотника Вітовського, як вони перемучені, без ніяких вислідів, стояли укриваючись (патролюючи) здовж дороги та не знали, що з собою почати. Сотник Вітовський був ще в Горонді кілька днів нашим сотником і за цей час ми навчились його цінити не лиш як чоловіка, але і як військового фахівця. Коли він, справжній старшина з двацяткою нічого не зумів зробити, то щож зуміємо ми — ще вчорашні цивілі після одномісячного вишколу, переведеного в 99% нами самими, то є такимиж цивілями. О! Нічого дивного, що ніхто не голосився. Свідомість відповідальности за успішне виповнення приказу не дозволяла нам голоситись.

Однак приказ був приказом. Мудрий, доцільний він чи ні, але коли він упав і то на фронті, то мусить бути виконаний. Тому курінний Коссак, який без сумніву не інакше від нас глядів на отсей приказ вищого австрійського командування, щоб не бути змушеним призначувати, вдарив по нашій амбіції:

— То ви такі добровольці, що як прийдеться виконати тяжку задачу, то вас нема!

На такі слова, які для нас були рівнозначні з приказом голоситись, виступила нас із рядів відповідна скількість „охотників". Між ними був і я.

⁂

Після обіду виставили ми шатра в полі на склоні гори за селом та відпочивали. Падав дрібний гірський дощик. Для нас була це перша лекція і то відразу практична, як поводитися з шатрами. Дотепер уживали ми їх лише, щоби стелити під себе та накриватися ними в ночі, також в часі зливи підчас походу. Полудне зійшло нам дуже приємно та весело. Відвідували нас українці — вояки з нестрілецьких частин. Між ними був і один з директорів передвоєнного українського театру.

Команданти двацяток дістали гроші для своїх стеж. Була то велика квота, бо на цілий місяць по 2 корони на чоловіка на день та ще і доволі значна сума на загальні розходи. Ми пращались з товаришами. До мене приступив тов. Т. (тоді абсольвент ґімназії та зачоловий (десятник) при стрільцях). Для призначеного на смерть товариша (так дивилися на учасників наших стеж) робиться все. Ось він майже в сльозах признається, що має мою „їдунку" та віддає мені її тепер. Як довго були ми разом, то йому і в думку не приходило резиґнувати зі своєї „воєнної добичі", але тепер діло друге. Я щиро розсміявся та залишив йому „їдунку", бо вже в міжчасі купив був собі „цивільну" мисочку, але спитав його, чи це може він потрудився взяти ще й мою книжку Ніцшого „Так мовив Заратустра" з мого наплечника, коли я лишив його в нашому штабі в Свялявій на час очікуваного бою. Бог зна, пощо саме ту одиноку книжку тягнув я зі собою на війну, але тут, живучи без друкованого слова, справді залежало мені на ній. На жаль тов. Т. книжки не взяв. Так і не знаю, що з нею сталось.

Над вечер рушила вперед наша сотня, а з нею і наші двацятники, але вже як окремі формації. Якийсь час приблизно до галицько-закарпатської границі ішли ми разом зі сотнею. Памятаю, як були ми зворушені, коли нам сказали, що ось там уже Галичина. Ми впялили свій зір у північному напрямі й бачили там такіж гори як і за нами, відки приходимо. Так, але там ми у себе дома, кожна дитина пізнасть нас, що ми свої, а тут на Закарпатті, хоча і українська земля, але за довго жила вона в інших від нас умовах і тому ми хоч і на українській етнографічній території, але почуваємося чужо. — Сотня осталася, а наша дванацятка пішла сама вперед у незнане. При розстанню попрощався зі мною четар тов. А. поцілунком. Ні, мені рішучо не видавалась наша будучність така страшна як їм.

⁂

Тут зачинається історія виключно нашої стежі. Я надто свідомий того, що коли вдасться мені її правдиво розказати, то не принесу тим військової чести нам учасникам цеї стежі, ні військовому знаню тогочасних Українських Січових Стрільців взагалі. Але нікуди правди діти. Було так, а не інакше. Коли і „штандові" старшини були заскочені тим, що в часі війни бачили та аж на своїх помилках мусіли вчитись, то що можна було жадати від нас, майже дітей, без майже ніякої підготовки, тимбільше, коли дали нам задачу непосильну, затяжку і для більших відділів з повною військовою підготовкою.

Дорого платили Українські Січові Стрільці в початках війни за незнання воєнного діла. Богато жертв пішло даром. Ні, не даром, бо ті жертви для тих, що залишилися, заступили школи рекрутські, підстаршинські, старшинські та воєнні академії. Лише, що ті жертви були може за великі. Інакше виглядалоб діло, колиб був наш провід ще до війни предбачив, що зорганізує українські легіони підчас австрійсько-російського воєнного конфлікту і до того молодих людей приготовив. А що такий конфлікт наша парляментарна репрезентація предвиджувала, доволі згадати промови наших послів у віденському парляменті, виголошувані далеко ще до вибуху світової війни, в яких вже тоді висказувано думку, що український нарід як один муж стане по австрійській стороні в боротьбі проти російського абсолютизму. Австрія безпосередно перед війною давала нам досить можливостей до воєнної освіти і поза відбуванням воєнної служби (пр. наука стріляння та картографії в гімназії). Ми, себто загал пізніших Українських Січових Стрільців цього тоді не використали (на згадані предмети в гімназії гляділи переважно як на забаву, бо не предбачували, що нас жде).

Навіть вже і з крісом на рамені у вересні 1914 р. ми ще не здавали собі справи, наскільки важним є при війську в часі війни воєнне знання. Не вірите? А чим поясните такий пр. факт, що були в нас сотні, в яких не було буквально ні одного чоловіка, який хочаб один день перед вступленням до Українських Січових Стрільців служив при війську, або мав військове знання. Такою була пр. друга сотня третього куріня, якій аж при кінці вересня, чи може навіть аж у полі приділено одного вахмайстра жандармерії як інструктора. Або такий факт, що іменовано старшинами, кого попало, себто тих, які — в кращому випадку — вміли командувати „позір", „чвірки право в бік" і т. д., то є мали заледви знання на командантів повітових свят Січей і Соколів для дефіляди, а від такого знання до знання хочби і правдивого вістуна дуже далеко. До тої самої військової школи, веденої сотником Вітовським у Горонді ходив і кандидат на крилового і четар і сотник. Ті самі виклади були потрібні для всіх категорій не тому, щоб криловий міг заступити сотника, а тому, що і сотник мусів щойно учитись того, що повинен знати кожний криловий.

Колиб хто хотів за строго осуджувати нашу стежу, то нагадаю йому слова тодішнього нашого найвищого команданта кошового М. Галущинського, у якого в недавно видрукованих споминах є й таке місце: „на щастя інстинкт самоохорони в учасників стеж був за сильний і лише тому завдячувати треба, що не було більше страт". Коли наш найвищий командант рад, що далекоідучі стежі не велись очайдушно, то й майбутні покоління може не схочуть нас строго осудити за дещо, що йому може не буде подобатись. Фактично наша стежа зробила лише одну помилку, а саме, що таки рішила доконче щось реального доконати та вкінці з тою метою віддала себе під команду штабу австрійського фронту і за це заплатила своїм істнуванням.

Історія часто повтаряється лише у трохи змінених формах. Тому добре знати голу правду без прикрас. Саме таку правду про нашу непідготованість хотів би я написати. Нажаль я не військовик, щоб її яскраво унагляднити. Хоча тут треба би й пера гумориста. Стільки може комічного, коли не сумного найде в ній читач. Не глядячи на цю комічну сторону, наша стежа може похвалитись і небуденними подвигами, бо пр. 19. X. 1914 р. самотужки перша увійшла до міста Стрия, попереджуючи на кілька годин австрійську армію та приймала овації, квіти і папіроси від населення за освободження від москалів. Дальше, таки фактично дісталась на зади російської армії і відтам обстрілювала її, але той свій геройський чи нерозважний поступок переплатила своїм істнуванням. Та про те пізніше. Тут згадую про це лише тому, щоб читач, маючи це заздалегідь на увазі, вже з гори прощав нам неодно, що ради правди треба відмітити в історії нашої стежі.

⁂

Не від речі буде навести особовий склад стежі. Важний він не так назвищами, як характеристикою щодо віку, освіти та соціяльної приналежности її членів.

Командант стежі: криловий, літ 20, А. Д., селянський син, абсольвент ґімн.

Заступник команданта криловий, літ 20, Д., син ремісничої верстви, покінчив нижчу ґімназію.

Стрільці: літ 18 Л. селянський син, абс. ґімн
„ 18 П. Р. син дідича, абс. ґімн.
„ 17 А. К. міщан. син, уч. VIII кл. г.

Сторінка із „Альманаху Українських Січових Стрільців“ (гл. огол. на окл.).

Д-р Кость Левицький,
президент Головної
Української Ради.

Головна Українська Рада до всего
Українського Народу!

Гряде великий час, вибила слушна година!

[illegible]

Львів, 6. серпня 1914.

Український Народе!

[illegible]

ГОЛОВНА УКРАЇНСЬКА РАДА:

Президия

Д-р Кость Левицький голова, **Михайло Павлик**, **Фенько Гаманович** заступники голови, **Д-р Степан Баран** секретар

Члени:

Микола Балицький, Іван Боберський, Іван Кивелюк, Д-р Микола Лаґодинський, Д-р Михайло Лозинський, Теофіль Мелень, Володимир Темницький, Д-р Кирило Трильовський, Д-р Володимир Старосольський, Д-р Лонгин Цегельський

Українська Бойова Управа:

Секция військова

Теодор Рожанковський, начальник, Дмитро Катамай, заст. начальника, Д-р Михайло Волошин, Михайло Гнат

Секция організаційна

Д-р Кирило Трильовський, голова, Д-р Степан Шухевич, заст. голови, Д-р Кость Біленький, Іван Боберський, Дмитро Вітовський, Сень Горук, Володимир Темницький

Маніфест Головної Української Ради.

Боєва Управа видала спільно з Головною Українською Радою дня 6-го серпня 1914 р. зазив до українського народу зголошуватися в ряди У. С. С. Та вже кілька днів перед появою цього зазиву зголошувались добровольці з цілого краю. Для побору добровольців покликано повітові та громадські комітети. Добровольці прибували або просто до Львова, або збиралися при повітових комітетах. Заворушилась молодь Галичини, масово

Добровольці відпочивають на площі під Академічним Домом.

Стрільці:	літ	20	Г.	міщанський син, урядовець.
	„	27	Р.	„ „
	„	26	Д. А.	селянський син, робітн.
	„	23	С.	„ „
	„	23	Л.	„ „

Останні три українські робітники перебували в Німеччині як дезертири перед військом. З проголошенням війни та амнестії вернули в Галичину, але до війська їх не взяли і тому вони у рядах У. С. С. рішили боротись проти російського наїздника. З них незвичайно цікавим типом був Д.: робітник, без шкіл, дуже очитаний, пр. в історії України доповняв браки в знанню нам ґімназистам, при цьому трохи артист, мав за собою і подорож по Швайцарії то зарабляючи то звиджуючи гори, дуже добре говорив по німецьки а й французька мова не була йому чужа, по переконанням мішанина соціялізму з анархізмом.

Двох дальших членів стежі не можу нагадати собі, не тямлю ні їхніх назвищ, ні як виглядали.

***

Вже добре смеркалося, коли наша дванацятка лишала за собою сотню та пішла вперед. Знали ми лиш те, що перед нами австрійської армії вже нема, та на кожному кроці можна очікувати москалів. Як наш напрям подали нам Лавочне, себто північний схід. Підчеркнути треба і те, що ні мапи, ні льорнетки в нас не було. Ми мали — без ніяких інформацій від австрійського штабу — власними силами зорієнтуватися, де, коли і як заскочити відділи російської армії та на власну руку з нею воювати.

Карпати в тій своїй частині мають ліс. За кожним кущем, за кожною ґрупою дерев та ліском очікували ми російську засідку. Треба було бути осторожним в найвищій степені. Можна легко представити собі, як такий похід напружував нерви. Не зважаючи на це ішли ми доволі скоро. Вкінці перед нашими очима в низу заблимало світло першого нашого галицького села. Чи є там ще москалі? Чи вже і відтам втікли? Що російських частин з певністю нема, знали ми лише про ті місця, де ми проходили, але чи на право або на ліво від нашої дороги не було яких неприятельських частин, нічого ми не знали. Одним словом: самостійна армія з дванацяти люда! Узброєні були ми в кріси трьох родів: мавзери, верндлі і манліхери та один надпрограмовий мій револьвер, але лише з пяти набоями до нього. Мавзери — в нашій уяві — мали на неприятелеві робити враження кулеметів, манліхери рушниць, а верндлі армат. Це нас потішало.

Тихцем, осторожно сходили ми в низ під ослоною безмісячної ночі. Зайшли до хатини. Застали там старшу молодицю та ґазду. З радістю та зі страхом стрінули нас. З радістю, що вкінці знову свої, до того ще УСС-и, а зі страхом, бо не були певні, чи вже відійшли козаки з другого кінця села. Покищо сміло могли ми в них задержатись, а в розвідку по селі зголосився іти ґазда та ще один парубок з сусідної хати. Між нашими селянами ми чулись настільки певними, що і в думку не приходило нам піддавати під знак питання їх правдомовність та прихильність до нас та „свого цісаря“. На всякий випадок приказали ми лише не розбубнювати по селі про нас. За якийсь час вернули наші сільські охотники з конспіративної прогульки по селі та принесли добру для нас відомість: саме перед пів годиною остання козацька стежа покинула село. Ми тим вповні заспокоїлись, розтаборились у хаті на ніч (розуміється без роздягання) та ограничились до виставлення одного вартового перед хатою, функції якого що дві години переймав один з нас по другім. Ґаздиня зварила бараболі, постаралась за молоко та почастувала нас і своїм вівсяним хлібом. Через ґазду вишукали ми собі заздалегідь на завтра рано провідника в напрямі Лавочного та спокійно провели всю ніч.

На другий день поснідавши пустились ми раннім ранком в дальшу дорогу. Через село не пішли та і взагалі не пішли ми дорогою, котрою вчора відійшла ворожа армія. Не нам 12-и було її переслідувати, ані ставити опір на випадок нового наступу. Згідно з приказом хотіли ми лісами, дебрами та полонинами дістатись вперед так, щоб нас ніхто не бачив. Провідник, у тій околиці нанятий, мав нас повести. Ще вчора відразу на слово повірили ми нашим селянам та зовсім не провіряли їх донесень, що козаків уже в селі нема, хоча здається провірити було це нашим обовязком. Нині чомусь уважали за потрібне не довіряти провідникови. Хоч обіцяли йому добру грошеву нагороду, уважали ми за потрібне ще кілька разів загрозити йому застріленням на місці на випадок зради з його боку. Весь час походу уважно слідили ми більше за провідником як за околицею. Провідник, около 20 літний хлопчина, типічний Бойко, знав прекрасно околицю та був мистцем для такої стежі. Мабуть була це для нього не першина, а може і небезпека положення заострила його здібности. Ішли краєм ліса, не запускаючись у глибину, що хвилини провідник приставав та весь, витягнувшись, наслухував та встромляв зір в околицю. Оминали ми всі дороги, стежки, ні одної хатини не бачили навіть з далека. Нас, які не зачисляли себе до проводу стежі, мучив похід хіба тим, що треба було тихо заховуватись. Скрізь тишина, лише сніг скрипів під ногами. Так ішли ми добрих десять годин. За весь час не бачили ми ні живої душі, ні військової, ні цивільної. Пояснити це треба тим, що російська армія відступаючи головною лінією Лавочне—Стрий спішно стягала частини на розгалуженнях цеї лінії, щоб їх не відтяла від неї наступаюча австрійська армія.

Аж коло години 4-ої пополудні приблизились ми до якогось двора, що стояв зовсім відокремлено. Навіть села відтам не видно було. Замісць москалів застали ми в дворі добре господарство, якого окрасою були не лише великопанські меблі, але й гарні дівчата, всякі економки, покоївки і т. д. Щож дивного, що ми рішили тут не лиш підхарчуватись, але і заночувати, бо кінець кінцем нині і так вже доволі натрудилися.

Власники двора виеміґрували до зафронтової полоси. Їх неприсутністю ми ані трохи не були огірчені. Нам вповні вистарчало те, що тут за гроші можна дістати все з харчів, що душа забажає, є

де добре виспатись (хоча і в одежі з огляду на фронт), вигідно хоч на кілька годин розміститись, а врешті... „щож це за воїн, коли в нього любов не процвітає“ (з чеської пісні: „цож пак є то за вояка, кдиж му ляска не квете“)? Останнє було мабуть найбільш приманчиве, бо від цього зачалося і то в спосіб, з якого можна пізнати, якими були ми тоді вояками та підстаршинами: Ще ми навіть плащів з себе не поскидали, а лише увійшли у мешкання, розглядаючись по ньому, як тут нараз почувся з кухні вистріл з манліхера. Куля перейшла кухонну піч, сусідну кімнату, в якій стояло кілька нас і деякі жителі двора та пробила стіну до слідуючої кімнати.

— Що сталося?

Показалося, що це наш заступник команданта, криловий Д., один з перших увійшов у кухню і з першого погляду захопився дівчиною, що стояла коло печі. Не скидаючи навіть шапки, зачав до неї залицятися. Те, що ми тут перші з австрійців після москалів до них прийшли та те, що він у військовому одязі ще і з двома звіздками на ковнірі,— повидимому уважав він за вистарчаюче, щоб тим заімпонувати дівчині. Мабуть сам за мало вірив у те, що він вояк на війні (не забуваймо, що військовий одяг носили ми ледви яких 10 днів). Отже щоб дівчину відразу влюбити в себе, почав їй демонструвати кріс. А і сам замало на ньому знався, тому при „репетованню“ вистрілив. Справді велике щастя, що куля лише перелетіла мимо нас.

Ми замовили порядну мясну вечеру, вдоволяючись покищо перекускою, а дальшу частину дня кожний провів по свому. Дехто сів за фортепян, дехто шпирав безуспішно за цікавим друкованим словом, дехто просто нічого не робив, а решта забавляла мешканців двора. Скінчилось так, що „із стратеґічних причин“ рішено на другий день піти дальше без наплечників і хлібників, бо ночувати вернемо до цього самого двора.

На другий день вчерашній провідник завів нас до залізничої стації Лавочне. Тут ми його відпустили і він з доброю нагородою вернувся домів. В Лавочному москалів не було. Залізнича стація і будки попалені, знищено все, що далося примітивними способами знищити. Перед нами страшна картина знищення. Такого ми досі ще не бачили.

(Далі буде).

Листопадові дні в Полонній

Написав: *Франц Коковський.*

Нині село Полонна — сяніцького повіту — одно із наших найсвідоміших сіл на Лемківщині. Живе в ньому майже 1500 українців, та по кількох поляків і жидів. Йде в селі освітня праця, є добре просперуюча кооператива, а під оглядом зорганізованости в громадських справах можуть громадяни з Полонної служити за приклад іншим селам сяніцького повіту.

До половини листопада 1918 р. не було ніякої організації в селі, хоч недалекі, а навіть сусідні села,як Вислік, Репедь і Команча вже були належно зорганізовані та давно вже заявили словами й ділами свою волю належати до У. Н. Р. Полонна мовчала, бо нікому було дати ініціятиву.

Започаткував організацію села селянин із Репеді, Петро Бабяк, званий Перун. Він приїхав у село та пояснивши збуваючіся події, візвав полонецьких громадян дати поміч тим громадам, що вже почали з крісом в руці обстоювати своє право до самовизначення. Зібралася громадська рада та вирішила, що треба зібрати „дань“ для тзв. Команчанської републики і що треба дати рекрута. Але на цій ухвалі й покінчилося, бо в рядах охотників опинився тільки Федько Жубрик, капраль б. австрійської армії.

Всеж таки Полонна жила в часі від листопада 1918 до другої половини 1919 під впливом окружного комісаряту У. Н. Р. у Вислоці, звідки пішов почин і де приміщувалися органи влади з о. П. Шпилькою як головою. Ця влада стежила теж за крамарями в селі, щоб вони не користувалися звичайним у таких випадках замішанням та придержувалися твердих цін на товари, наставлених владою.

Громадяни Полонної не ставилися негативно до української влади, навпаки навіть делеґати громадської ради в Полонній двічи були на нарадах в Команчі в справі організації та творення війська. Крім того підпомагали громадяни Полонної припасами муніції, що її під той час було чимало по гірських селах. Один пр. громадянин, Іван Миць, призбирав та віддав до Команчі 11 пачок по 1000 штук набоїв до крісів.

Наступ противника, що почався із сусідного містечка Буківська через Карликів і Полонну на Вислік та Команчу припинив всяку дальшу роботу. Полонна була одним із перших сіл, що їх заняли реґулярні війська противника дня 22 січня 1919 р.

З документів великих днів на Белзщині

Подав: *С. Ґ.*

В розшуках за ріжними документами з часів української влади в Белзщині в 1918 і 1919 рр. дістав я від одного селянина з Перемислова, пов. Сокаль, якого батько був громадським комісарем, збірку приказів і розпорядків, які одержав громадський комісар. Є це прикази Укр. Повітового Комісаріяту в Сокалі і в Белзі, Команди Запасного Коша в Белзі і других державних урядів.

Нижче подаємо перший обіжник виданий до громадянства Сокальщини і Белзщини.

ОБІЖНИК.

ГОРОЖАНИ СОКАЛЬЩИНИ І БЕЛЗЩИНИ!

1. Особи, котрі не ставились в означенім дні перед поборовою комісією, має комісар дотичної громади зголосити жандармерії приділеного постерунку точним виказом до 24 годин від хвилі переведення асентерунку тої громади. Жандармерія в порозумінні з місцевими комісарями має їх доставити комісії асентерунковій в Сокалі зглядно в Белзі, до 3 днів від хвилі одержання спису.

Побір переводить лиш українська поборова комісія в Сокалі і її експозитура в Белзі.

Взивається, щоби всі зобовязані ставитись не отягалися, бо про безпеченство в їх місцевостях подбала Повітова Військова Команда.

Згідно з розпорядженням украін. повіт. комісаріяту з дня 4. падолиста 1918 особи інших народностей не є покищо обовязані голоситись до асентерунку.

Реклямації бувших австрійських властей неважні, бо переведення їх не все відповідало вимогам справедливости. Просьби о нові реклямації належить подавати лиш на руки укр. повітового комісаріяту в Сокалі.

Інваліди, котрі викажуться перед комісією поборовою зглядно в військовім бюрі в Сокалі посвідками бувших австрійських властей в доказ нездібности, звільняється від військової служби.

Посвідки до ствердження можуть предложити громадські комісарі рівночасно для цілої місцевости.

2. Службу міліції в громадах повнять лише мужчини понад 40 літ життя і здібні до цього інваліди. Міліція підлягає жандармерії безпосередно там, де є постерунок жандармерії, а в усіх інших громадах комісарям, однак нагляд над службою міліції має жандармерія і в цих місцевостях.

3. Взивається все цивільне населення повіту під загрозою істнуючих військових постанов зложити до 24 годин від хвилі оголошення нинішного розпорядження, всю зброю на руки громадських комісарів, а де є постерунки, на руки жандармерії. Громадські комісарі мають негайно віддати його за посвідкою постерункам жандармерії, а ті укр. повітовій команді в Сокалі, зглядно з округа белзького в Белзі. Таксамо поступити з іншими військовими річами, які посідач набув неправним способом. Дозвіл попередніх властей носити зброю тимчасом уневажнюється. Властителі їх мають зложити зброю за посвідкою в Укр. Пов. Народн. Раді в Сокалі. У відповіднім часі його власникам звернеться.

4. Міліція повнить службу без зброї.

5. Взивається громадських комісарів предложити в військовім бюрі в Сокалі до 3 днів від дня одержання обіжника точний спис військового інвентаря, живого і мертвого, як коней, коров, возів і т. д., які находяться в їх громадах на переховванні. Виказу асентерованих коней не подавати і вони позістають покищо у своїх власників.

6. Всі підозрілі особи з чужих місцевостей задержувати і передавати жандармерії. Особи, котрі змушені віддалитись від місця свого постійного побуту, мають постаратись про відповідний дозвіл на це в військовій команді в Сокалі, в наглій потребі у властивім постерунку жандармерії.

7. Заборoняється всяку агітацію в якійнебудь

формі проти Української Держави і теперішного порядку, проти публичного безпеченства і приватної власности, поширювання ложних та трівожних вістей і погроз. Винних в тім, як також особи, котрі в час про це не повідомлять властей, потягнеться до безоглядної відповідальности на основі постанов воєнних законів.

8. Всім горожанам без огляду на їх національну приналежність і суспільне становище забезпечується публичну охорону їх особистого безпеченства і приватної власности.

9. За точне виконання всіх повищих постанов відповідають перед Військовою Командою громадські комісарі і місцеві органи безпеченства.

Сокаль, 11. падолиста 1918.

Олекса Охрим.
сотник

Евген Тисовський.
укр. повітовий комісар.

Могила гетьмана Івана Мазепи

Написав: *Федір Дудко.*

Найбільшими святощами кожного народу є могили його великих людей та ріжного роду памятки, звязані з їх іменами. Кожен край має такі, освячені памяттю великих героїв місця, до яких завжди звертаються очі народу в хвилину найбільших національних катаклізмів. Усипальниці вождів, з якими звязана історія народу (згадати б про такий краківський Вавель), пишні пантеони з могилами великих народніх провідників (напр. Дім Інвалідів у Парижі з гробом Наполеона), монументи, що нагадують про окремі моменти життя і боротьби національних героїв (такий, скажемо, обеліск у Варниці з написом: Carolus XII Rex Suediae, поставлений заходами шведського уряду на місці дому, де в 1709 р. жив Карло XII) — усе це речі, що свідчать про культ національної пошани до свого минулого і до людей, які те минуле вписали більшими чи меншими буквами в історію людського буття. Навіть такі большевики, на знамени яких написано руйнування усього того, що створювали до них людські покоління, збудували мавзолей на могилі свого найбільшого пророка Леніна посеред центральної площі в Москві.

Частина плити-надгробку перед входом до церкви св. Юра. Це та плита, що її поставили в рр. 1838-39 над могилою Дерекчі-Баші, спільною з могилою гетьмана Мазепи.

Найменше таких памятників, як це не дивно, маємо ми, українці, не зважаючи на те, що лишили по собі довгий і сильно политий кровю нашого народу слід у всесвітній історії л ю д с т в а. Могила Т а р а с а Шевченка над Дніпром, могила забитого ворогами нашої державности вожда останніх незалежницьких наших змагань С. Петлюри в Парижі, нагробок князя К. Острожського у великій церкві Печерського манастиря в Київі, ще два-три місця упокоєння людей із цілої плеяди наших історичних діячів — це й усе, що лишила нам по собі невблаганá руїна часу.

Монастир св. Юра в Ґалаці, на березі Дунаю. Головний вхід до церкви. Хрестом відмічене місце, де лежить плита.

Причина цього зовсім зрозуміла. Вся трагічність нашої історії полягає в тому, що край наш, від найдавніших аж до останніх часів, усе був ареною наїздів диких окупантів, що без жалю нищили всі памятки нашого минулого. Один наїзд ганебної памяти князя Андрія Боголюбського на Київ із дикими полчищами північних варварів коштував нам не менше, ніж усі разом узяті набіги печенігів, половців, татар і інших диких орд, що раз-у-раз напастували наші землі.

Чи ж треба говорити про те, що ті нечисленні памятки нашої минувшини, що чудом збереглися від зруйнування, повинні стати предметом особливої нашої уваги й культу, і ми мусимо всіма силами подбати про те, щоб оберегти їх від остаточної заглади й знищення.

Одним із таких місць нашої особливої національної пошани повинна бути могила найбільшого нашого борця за ідею української державности, що став символом нашої незалежности, невмирущої памяти гетьмана Івана Мазепи.

Як відомо, по трагічнім бою під Полтавою в 1709 році старий гетьман у оточенні найвірніших своїх товаришів зброї, разом із рештками війська свого союзника Карла XII втік до Туреччини, де невдовзі, не витримавши вдарів долі, помер 2. жовтня 1709 року о год. 10 ввечері на передмісті Бендер — у Варниці.

Через те, що Бендери були турецькою землею, тіло великого Гетьмана вирішили перевезти до князівства Молдавії, щоб поховати його в християнській землі. Місцем останнього спочинку гетьмана Мазепи вибрали святоюрський манастир на високому, крутому березі Дунаю в м. Ґалаці. Манастир цей збудований був у XV в. генуезцями разом із кількома фортецями (Сороки й інш.) підчас їх ін-

вазії на території, що лежали по Дунаю й Дністру.

По урочистих маєстатичних проводах, уряджених королем Карлом XII свойому союзникові в Бендерах, труну гетьманську, під вистріли гармат з бендерської фортеці, повезли на вічний спочинок до Галацу й там із великими почестями поховали дня 4. жовтня 1709 р. в головній церкві святоюрського манастиря, в спеціяльному склепі, мурованому з цегли, на самій середині церкви. Над могилою поклали плиту з написом і гербом Мазепи.

Минуло від того часу багато років.

І ось місце останнього супочинку одного з найбільших державних українських діячів стерлося зовсім із памяти його нащадків. Стерлося настільки, що історики 19 в. Бантиш-Каменський, а за ним М. Маркевич у своїх трудах уже згадують, як місце погребання Мазепи, Варницю, а М. Костомарів, на підставі шведських джерел, навіть Яси.

Це неймовірне й просто злочинне з боку нащадків великої людини непошанування його памяти довело до того, що в роковини 300-х літніх народин Гетьмана цілий ряд осіб, на підставі мало перевірених джерел, почали означати місце поховання Мазепи дуже ріжно, згадуючи навіть передмістя Яс Галату, дуже співзвучне назвою з Галацом.

Велику прислугу нашій історії у цей час зробив В. Трепке, який, з доручення й за допомогою Українського Наукового Інституту у Варшаві в літі 1930 і 1931 рр., користаючи з свого перебування в Румунії, зробив ряд розшуків у архівах Румунської Академії й відвідав потім м. Галац.

В. Трепке перш за все простудіював у оригіналах місця молдавських літописців (М. Костіна, Нікульчі, М. Когальнічану), які вказують, як місце могили гетьмана Мазепи, святоюрський манастир в Галацу, й були опубліковані свого часу в перекладах на сторінках „Кіевской Старины“ (1884, VII, ст. 501—505).

У видавця молдавського літописця М. Когальнічану, що у 1830 р. був (очевидно з доручення молдавського господаря) у Галаці для розшуку Мазепиної могили*), В. Трепке знайшов такі цінні вказівки:

„Гетьмана Мазепу поховано в манастирі св. Юрія в Галаці на самій середині церкви в склепі, вимурованому з цегли. Над могилою покладено було плиту з написом і гербом Мазепи, на якій ще 1830 року можна було виразно бачити орла, хоч напис був майже затертий ногами богомольців.

Плита-нагробок була розбита**), але ще знаходилася посеред церкви. В р. 1835 рідня померлого боярина Дмитра Дерекчі-Баші побажала поховати його тіло в церкві св. Юра й, готуючи для нього могилу, натикнулася на мурований склеп, відчинила його й там найшла череп і скелет гетьмана. Ченці, що ховали тіло Дерекчі-Баші, й не припускали, чию власне могилу розрили, відсунули кістки гетьмана і поруч із ним поховали нового покійника. По кількох роках, згідно з румунськими звичаями, розрили знову гробівець для нового, остаточного погребання останків, помитих і вичищених, але, з огляду на новий виданий закон, який забороняє ховати покійних серед церкви, рідня Баші виготовила для нього нову могилу вже назовні церкви.

В тій новій могилі (праворуч від входу до церкви) поховали знову останки боярина, а разом із ними й гетьмана (підкреслення наше. Ф. Д.). Стара нагробна плита була знята й подарована Михайлови Гиці, братові б. Молдавського господаря, що збирав історичний музей. А над могилою поклали нову роскішну мармурову плиту, на якій, на замовлення рідні Дерекчі-Баші, вирізьбили емблєми, подібні до тих, що були на старому нагробку.

Цій рідні мабуть імпонувало, що прахові близької їм людини довелося лежати поруч із прахом якоїсь іменитої, хоч невідомої їм особи, тому то вони з повагою поставилися до знайденого скелету й до напису над могилою.

Але різьбяр, що не знався очевидно на геральдиці, давши волю своїй фантазії, вирізьбив орла не одноголового з старої плити, а двохголового, на зразок австрійського. Цю плиту власними очима бачив Когальнічану (підкрес. наше — Ф. Д.) праворуч від входу до церкви св. Юра в р. 1845“.

Діставши ці цінні вказівки, В. Трепке відвідав двома наворотами Галац і ось що оповідає („Тризуб“, 1932, ч. 30) про свою туди подорож:

„Самий манастир св. Георгія (св. Юра) стоїть над (на?) високим крутим берегом Дунаю.

„З подвіря манастиря відкривається широкий і чудовий краєвид на розлогі луки при Дунаї. На обрії помітні силюети відрогів Балканів — краєвид трохи нагадує побережжя Дніпра, як дивитися на нього з Київа. Мимоволі приходить на думку, що доля хоч тут хотіла чимсь втішити душу покійного гетьмана та вирішила, щоб тіло його спочивало над (на?) берегом славного Дунаю, коли вже не довелося йому лежати над берегом рідного Дніпра.

„У всякому разі видко, що друзі І. Мазепи не випадково обібрали місцем його вічного спочинку саме цей манастир.

„Ні в архівах, ні на образах і всій обстановці церкви св. Георгія не лишилося ніяких слідів по гетьмані. Але перед самим входом до неї лежить велика мармурова плита з написом, якого розібрати не міг (може це вдалося б фахівцям по розшифрованню старовинних написів), та з гербом в виді двохголового орла.

„На підставі розвідки М. Когальнічану треба уважати, що це й є власне та друга плита з надгробку гетьмана І. Мазепи, про яку згадує цей

---

*) Fragmentes tirés des chroniques Moldaves et Voloques pour Servir á l' histoire de Pierre le Grand, Charles XII ... і т. д. Jassy, 1845.

**) В р. 1821, коли Галац і манастир жорстоко пограбували турки.

хронікар. З його повідомлення лише не сходиться те, що плита ця лежить зараз посередині перед входом до церкви, а не праворуч від неї, як то зазначив він. Не є виключеним, що підчас реставрації церкви св. Ґеорґія (десь коло 1864 р.) плиту ту могли пересунути. У всякому разі під тією плитою чи трохи поруч із нею мусить бути дійсна могила гетьмана Ів. Мазепи, а церква при манастирі св. Георгія в Галаці мусить стати місцем паломництва українського суспільства".

В Ґалаці В. Трепке знайшов іще вулицю Ів. Мазепи (з румунськими таблицями на початку і вкінці її Strada Mazeppa), у Бендерах (тепер: Тягинь) при Акерманській вул. старовинний будинок турецьких часів, відомий під назвою „Мазепиного дому" (місцеві люди думають, що в ньому мешкав гетьман підчас перебування у Варниці під Бендерами), а у Варниці при самому березі Дністра три криниці з журавлями, які називаються „Мазепиними". Ці криниці викопали, як оповідають, козаки Мазепи „на спогад його душі" за старовинним молдавським звичаєм копати в память померших близьких чи якихсь видатних людей криниці, що в засушливих степових місцевостях Бесарабії є добродійством для людности й правдивим памятником того, чиє імя вони носять.

Говорячи про місце упокоєння гетьмана Мазепи, не можемо оминути інших вісток, що так чи інакше звязані з ним.

Професор Г. Мунтяну-Бирлад (у своїй розвідці „Галац". 1927 р.) подає, що гетьмана Мазепу поховали посеред церкви в манастирі св. Юра в Ґалаці, але р. 1821 турки пограбували той манастир, розрили й могили, де сподівалися знайти цінні речі, покладені в гроби разом із покійниками. Разом із іншими розрили вони й могилу гетьмана Мазепи, кістки з неї вкинули до Дунаю, а нагробна плита потім перенесена була до церкви Пречистої Діви (Maica Precista), що стоїть при вул. Мазепи, трохи віддаль від манастиря св. Юра. Москалі в 1829 році, заволодівши Ґалацом і Браїлою, ту плиту забрали звідти.

Подібну ж, але з іншими датами, версію подає (не знати за якими джерелами) І. Борщак у своїй книзі „Мазепа" (Львів, 1933, ст. 136):

„Мазепа, який не зазнав спокою за життя, не знайшов його й після смерти. Два роки пізніше (по похороні) підчас російсько-турецької війни московська армія опинилася на Пруті... Підчас боїв турецьке військо грабувало Галац. До нього дійшла вістка, що там поклали Мазепу з його скарбами. Його гріб знищили, а тіло вкинули до Дунаю. Допоміжний український корпус під проводом Орлика воював у цій околиці на боці турків. Коли мазепинці довідалися про це святотатство, почали негайно шукати за тілом Мазепи, а, віднайшовши його, поклали знову у давній гріб, який відновили; тільки розбитої доливки не направили, залишаючи її у такому самому стані на спомин злочину".

Твердження і Мунтяну і Борщака чекають на точне перевірення.

Вулиця Мазепи (Strada Mazeppa) в Ґалаці.

Цікава ще одна подробиця щодо місця упокоєння Мазепи.

Др. М. Галин, що живе на еміграції в Румунії, відвідував перед 1930 р. Ґалац. На запит його, де похований Мазепа, одна жебрачка без найменшої надуми вказала йому на одну надгробну плиту перед дверима згаданої вже церкви Пречистої, а не на манастир св. Юра.

В. Трепке в 1931 р. перевірив ці подані Галиним вказівки. Справді, в Ґалаці кожен мешканець на запит, де поховано Мазепу, вказує на церкву Пречистої. Але при оглядинах її В. Трепке не знайшов ніяких слідів, що вказували б на погребання там Мазепи. Трепке припускає, що твердження місцевого населення засноване на тому, що в 1709 р. по прибутті похоронної процесії з Бендер до Ґалацу труна з тілом гетьмана могла якийсь час стояти в церкві Пречистої, поки не вимурували склепу в манастирській церкві, і це дало підставу народу вірити, що гетьман похований в церкві Пречистої.

На те, що гетьмана Мазепу поховали не деінде, а саме в манастирській церкві св. Юра в Ґалаці, вказує ще одно цілком авторитетне джерело, а саме подорожні записки (т. зв. „Діяріюш") Пилипа Орлика. Переїжджаючи в 1722 р. (тоб-то 13 років по смерти Мазепи) із Штокгольму до Туреччини, Орлик під датою 10 червня нов. стилю (30 травня за старим стилем) занотовує в своєму „Діяріюші":

„10/30 в середу, їдучи цілу ніч, сталисьмо перед сходом сонця на попас коло одної кринички, де, давши коням відпочити й трохи переспавшися, рушили до Ґалацу... й при-

Церква Пречистої Діви в Ґалаці, де, як кажуть, поховано ніби гетьмана Мазепу на подвірі, праворуч від входу до церкви.

були до того міста, положеного в чудовому місці над Дунаєм, але мізерного, о год. 8 рано. Того дня була велика спека, через яку сидів у господі, а над вечір був у церкві св. Юрія (підк. наше — Ф. Д.), в якій відвідав гріб небіжчика Мазепи і відчитав за душу його пацеж і інші pro defunctis preces з індоленцією, що tantus vir (такий великий чоловік) не міг мати sepulturam honorificam.

*) Текст цього запису в оригіналі (дослівно): „10/30 We Srzode iadąc całą noc stanelismy przed wschodem słońca na popas u iednej krynicy, gdzie koniom odpoczowszy y trocha pzespawszy się ruszyliśmy do Gałacy... y przybyliśmy do tego miasta nad Dunaiem w pięknym położeniu zostaiące-o ale mizerne-o, o ośmey godzinie przedpołudniem... Tego dnia wielkie były upały słoneczne, dla których siedziałem w gospodzie, w wieczor zaś byłem w cerkwi S-o Jerzego w ktorey nawiedziłem grob nieboszczyka Mazepy y zmowiłem za Duszę Je-o pacierz y inne pro defunctis preces z indolencją, że tantus vir nie mogł mieć sepulturam honorificam..."

Свідчення це, цінне безсумнівною вказівкою на місце похорону Мазепи, відкидає ніби цілком твердження І. Борщака про зруйновання Мазепиної могили турками в 1711 р., бо 11 років пізніше (в 1722 р.) Орлик при відвідинах могили напевне щось би про це згадав.

Закінчуємо статтю заввагою В. Трепке з його справоздення про подорож до Галацу:

„Шляхом розкопки, — каже він, — може ще й удалося б установити, чи покояться тлінні останки І. Мазепи в тій могилі (перед входом до манастиря св. Юра). На обовязку українського суспільства є зберегти цю памятну плиту й могилу від повного затертя слідів, щоб у той час, коли настане можливість, перевезти останки гетьмана до Київа, де їм давно уготоване місце в українському Пантеоні".

Слово тепер — за українським громадянством.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

III. б. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

7. Події 16. V. 1919 (Продовження). Коли рано 16. V. з північно-західної сторони Самбора створено з рудецьких і крукеницьких частин який такий фронт (про це була мова в попередному числі), що хоч деякий час міг здержати польські війська, то це не ратувало положення Самбора, бо ситуація на полуднево-західнім відтинку представлялася катастрофально.

Як вже в попереднім числі зазначено, III. Ґрупа „Глибока" (або хирівська) одержала 15. V. о 20. годині приказ до відступу в напрямі на Стару Сіль. Цей відступ розпочала ґрупа о 22. годині. Війська з її північного відтинка почали сходитися в Глибокій і через Фельштин і Засадки посувалися хаотичним походом майже цілу ніч в напрямі Старої Соли. (Куди й якими шляхами відступали війська з її полудневого відтинку, не знаємо). В часі цього відвороту втратила команда ґрупи всякий звязок з командою 8. Самбірської Бриґади. Над раном 16. травня, помучені, зголоднілі й невиспані війська ґрупи стали обсаджувати лінію фронту коло Старої Соли. Спочатку обсадив становища по обох боках дороги зі Старої Соли до Хирова курінь пор. Левицького (II./24. коломийський курінь ім. гетьм. Дорошенка). Коло 7. години цей курінь змінили дві сотні з Пробоєвого куріня сот. Коцьолка (сотня „Довбуш" чет. Семйонка й 3. пробоєва сотня пор. Міхура). Відтинок цих двох сотень сягав на право до потока Середнього, що впадає до Стривігора; звідси розпочиналися становища якогось іншого куріня. На ліво У. С. С-ів. (Калічак: „Записки четаря", 83—85). Про становища інших частин не знаємо.

Однак вкоротці, бо вже може за яку годину, цей „фронт", що цілком не був приготований до якоїсь оборони, заломився. Українські частини, острілювані польською артилерією, під невеликим натиском польської піхоти, покинули становища й безладно стали відступати. Українська артилерія не віддала під Старою Солею ні одного стрілу, ніби з браку набоїв (!), що в великій мірі причинилося до упадку духа в піхотних частинах. Ці частини стали в більшости відступати на Старий Самбір; тільки мала горстка подавалася на новий Самбір. Серед частин, що відступали на Старий Самбір, ширилися ріжні вісти про страшну силу польської армії, які хтось, на мою думку тенденційно поширював серед стрілецтва, що його деморалізувало та викликувало неоправданий переполох. (Калічак: „Записки четаря", 86—89).

В Старім Самборі, куди частини III. Групи прибули ще передполуднем, представляли вони на загал, з певними винятками, тільки здеморалізовану масу, неспосібну до ніякої боротьби а тільки перенятy думкою про втечу. Тому ще в полудне цьогодня, це є 16. травня, залишили ці маси Старий Самбір і подалися в полудневім напрямі на Стрілки. Рівнож і команда „Гірської Бригади", що цілу зиму простояла в Старім Самборі, покинула це місто та перенеслася до Стрілок. В часі відступу до Стрілок ширилися серед частин III. Ґрупи фантастичні вісти про появу польських танків, кавалерії і панцирника, які до решти їх здеморалізували та викликали панічну втечу, якої ніхто не був в силі здержати. (Калічак: „Записки четаря", 89—90).

Через відступ III Ґрупи в полудненім напрямі, зі-

став Самбір відслонений на великім просторі, який щораз більше поширювався в міру цього, як III. Ґрупа щораз то дальше відступала, зглядно втікала. Вкінці, в полудневих годинах, необсаджений українськими частинами простір перед новим Самбором тягнувся менше більше від ріки Стривігора в районі села Бабини на півночі, аж поза Старий Самбір, на полудневім заході. Через те й ліве крило крукеницької ґрупи десь в районі на захід від Бабини (?) зависло у воздусі. Така ситуація грозила кожної хвилі необчислимою катастрофою, тимбільше, що команда 8. Самбірської Бриґади, внаслідок того, що III. Ґрупа не навязала з нею звязку, здається й не здогадувалася такої небезпеки, що вже й сам Самбір може впасти. А тимчасом його упадок був вже тільки питанням хвилин.

Внаслідок незнання ситуації, відчував Самбір в дни 16. травня горячку непевности. Ріжні запільні військові установи, цивільні уряди, та загал українського населення вже попереднього дня був приготований до втечі — та мимо цього залишався ще на місці в надії на поправу ситуації та горячково крутився. А коли вже надії розвіялися, кинулися всі до хаотичної втечі, змішуючися по дорозі з великими купами дезертирів, що безкарно покинули свої частини, та спішили до домів, щоби... відпочивати.

Цей стан непевности, хаосу та безголовя, яке неподільно панувало цього 16. травня в Самборі, змальовує найліпше др. Андрій Чайковський в спомині п. з. „Чорні рядки". (Він тільки подає помилкову дату катастрофи). Отже др. Чайковський, повітовий комісар Самбірщини, вернув саме цього дня зі Станиславова. Вже в Дрогобичі довідався був, що фронт коло Рудок заломився, а коли приїхав до Самбора, побачив, що уряди та багато українців ладиться в дорогу. Отже евакуація, а його родини ніхто про це не повідомив. Окружна Команда рівнож була спакована, але значковий на його запит відповів, що *ще нема приказу до евакуації*. А тимчасом вкоротці всі зачинають опускати місто. Коли др. Чайковський, що найшов тимчасом якийсь віз, та забрав свою родину, виїзджав серед безлічі возів інших утікачів, вже польська артилерія стала острілювати місто. Це могло бути десь в пополудневих годинах. А коли др. Чайковський переїхав міст на дрогобицькім, побачив картину, про яку пише так: „*Ідуть цілі гуртки й поодиноко стрільці, ідуть полями, огородами. Все втікає враз зі збруєю. Це наслідки ворожої аґітації. Нема сили, щоб цю втечу здержати*". І додає: „*Це не паніка, яка у війні буває, це добровільне уступлення з позиції, затрата всякої дисципліни*"... (стор. 97—99).

Ці слова знаного письменника представляють докладно тодішний брак дисципліни у війську, та загальний хаос і безголовя, до чого причинилася так ворожа аґітація, як і довге безділля уряду й вищих команд, які всі надіялися на справедливість Антанти, права народів на самоозначення й інші гарні ідеї, тільки не на власну силу й розум.

Вояцтво, яке др. Чайковський видів, що так ганебно втікало, це були певно люди з ріжних запільних команд, яких у нас було тоді забагато, та певно деякі втікачі з III. Ґрупи, що подалися були на новий Самбір і деякі з розбитих частин крукеницької ґрупи. Позатим інші втікачі — це були ріжні „цивільні", а серед них багато таких, що замісць вступити до війська, воліли крутитися по ріжних урядах і установах, де й так майже нічого не робили, а як цих урядів не стало, внаслідок евакуації й втрати території, то воліли дальше крутитися в безпечних місцях на задах Армії та ждати на поворот у засиджені теплі місця.

Одним з небагатьох ясніших моментів цих траґічних днів першого відвороту У. Г. А., був чин залоги панцирника ч. 2. Про це оповімо докладніше, з огляду на те, щоби прояснити також питання, в який спосіб упав Самбір.

Панцирник ч. 2, про який ми й давніше кілька разів згадували, був перед травневою польською офензивою приділений до 7. Львівської Бригади Бізанца. Командантом цього панцирника був чет. Теодор Швець а командантом скорострілів і гармати чет. Омелян Верхола. Сам панцирник представлявся в цьому часі дуже солідно. Був критий грубим сталевим панцирем зі щитів, якими послугувалася австрійська піхота; ці щити лежали на грубих залізних порогах, якими були виложені стіни й дах, а це все разом сильно злучене. Цей панцирник зладив чет. Солодуха в варстатах фірми „Ґаліція" в Дрогобичі, а на фронт 7. Бригади привіз його чет. Верхола в половині березня. Його узброєння складалося з 1 гармати й 7 скорострілів. — Цей то панцирник вислала команда III. Гал. Корпусу 15. травня на поміч 8. Самбірській Бригаді. Рано 16. V. виїхав він зі Самбора в напрямі на Хирів, доїхав поза стацію Надиби-Воютичі під село Сусідовичі й тут стрінув вже польську батерію, яка саме тоді заняла становища. (Це було певно в цьому часі, як III. Ґрупа обсаджувала становища коло Старої Соли). Панцирник звів з тією батерією двобій і прогнав її зі занятих становищ. Вправді зістав поцілений два рази гарматними стрільнами, але завдяки доброму опанциренню ці стрільна не заподіяли йому жадної шкоди. Відтак вернув до Самбора й поїхав на лінію Самбір-Старий Самбір. По дорозі зловив польську кінну розвідку з двох людей та бачив одну сотню (чет. Кивацького) з І. куреня пор. Тарнавського, що відступила на полудневий схід. Це було доказом, що з III. Ґрупою щось недобре діється. Над вечір вернув панцирник на лінію Самбір—Хирів, доїхав до сусідного зі Самбором села Бісковичі й там вже побачив польські частини. Острілював їх з гармати, а відтак освітлюваний ракетами й острілюваний, *завернув на стацію Самбір, де вже його рівнож острілювали. Це був знак, що вже Самбір впав і находився в руках польських частин*. Панцирник виїхав зі стації в напрямі на Дрогобич та доїхав тільки до Дністра, бо міст на ріці українські частини перед-

вчасно зірвали. Залога панцирника забрала всі скоростріли, знищила екразитом панцирник з гарматою й по деревлянім мості в сусідстві залізничого шляху подалася в напрямі на Дрогобич[1]).

Тут треба зазначити, що дотепер нічого не знаємо про те, що робив 16. V. панцирний поїзд, що був приділений до III. Групи, а якого командантом був чет. Осип Бережницький, та що з цим панцирником сталося.

Упадок Самбора 16. V., десь коло 19. або 20. години, наступив для команди 8. Самбірської Бригади досить несподівано, так що вона ледви вспіла, під градом куль, утекти автом з обсадженого вже польськими відділами міста[2]).

Самбір впав наслідком того, що крукеницька ґрупа не вдержала лінії Стривігора й через те, що III. Ґрупа, відступаючи в полудневосхіднім напрямі, відслонила ліве крило крукеницької ґрупи. Цим відкритим місцем вдерлися польські відділи частинно на зади обох ґруп і обсадили Самбір. Тоді ситуація розбитків крукеницької ґрупи стала така катастрофальна, що оба курені, які їй ще залишилися, тільки при найбільшій посвяті полк. Шепеля пробилися через Дністер. (В. Й.: „Група Крукеничі підчас польської офензиви..." в Календарі „Черв. Калини" на 1928. р., стор. 82).

Самбір заняли частини 4. дивізії Александровича, а частини 3. дивізії леґіон. Зелінського заняли цього 16. V. лінію Старий Самбір—Чаплі. До цих нещасть прийшло цього дня ще одно, а саме упадок Комарна, яке заняла ґрупа Конаржевського, в склад якої входив і полк познанців. Упадок Комарна мав такі наслідки, що укр. фронт на полудне від Львова мусів бути пересунений на схід. (Hupert: „Zajęcie Małopolski"... 62).

Так отже 16. V. вдалося польським частинам розірвати українську боєву лінію на лівім крилі У. Г. А., в кількох місцях відтиснути значно взад українські частини, здеморалізувати деякі з них до тої міри, що затратили цілковито боєздатність (III. Ґрупа), вбитися клином поміж III. Ґрупу а дві інші ґрупи 8. Самбірської Бригади (крукеницьку й рудецьку), заняти Самбір і Комарно та загрозити центрови У. Г. А., через що й тут мусіло наступити пересунення фронту на схід. Тільки на скрайно лівім відтинку У. Г. А. в Карпатах, проти „Ґрупи Лютовиска", що входила в склад „Гірської Бригади", не підприняли польські війська жадної акції й ця ґрупа спокійно й безчинно стояла дальше на своїх становищах.

Гуперт пише, що 16. травня перейшло на схід поза Дністер 25 українських куренів, а в гори в напрямі на Старий Самбір—Турка подалися тільки 4 курені („Zajęcie"... 62). Та це груба помилка. Поза Дністер перейшли тільки курені рудецької й крукеницької ґрупи а це: сот. Станіміра, пор. Савицького, сот. Коробейка, пор. Підгірного, розбитки куреня пор. Савки, та може ще якийсь один або два незнані нам курені, отже разом 6—7 куренів найбільше, а в гори подалася така сама або й більша скількість, не враховуючи вже куренів „Гірської Бригади". Відносно артилерії, то можемо сказати, що вся артилерія рудецької ґрупи перейшла поза Дністер, а щодо крукеницької не знаємо.

Для зясування ситуації У. Г. А. в цілости, треба ще зазначити, що цього 16. V. вдалося польським частинам і на правім крилі У. Г. А. осягнути успіхи а саме заняти Жовкву, чого довершила ґрупа Мінкевича. А на Волині ситуація військ У. Н. Р. була вже цілком безнадійна, бо вони втратили боєздатність та рівнож скоро відступали. 16. V. польські відділи дійшли до ріки Стиру й через те поважно загрожували задам II. Гал. Корпусу.

Для цілости образу наведемо ще офіціяльні українські звідомлення, з двох днів, 15. і 16. травня, а саме ці місця, що відносяться до подій на лівім крилі У. Г. А.

І так: Ситуаційне звідомлення з 15. V. 1919. р. подавало: „Цілий нинішний день велися важкі бої на полудневому крилі нашої Армії. На відтинку Хирова відбито всі завзяті ворожі удари, на других відтинках сего фронту наші відділи були змушені уступити із позицій, які займали, та податися на нові оборонні становища..."

А ситуаційне звідомлення з 16. V.: „Бій на полудневому крилі Армії продовжується. На північ та захід від залізничого шляху Щирець—Рудки (? — І. К.), Самбір — Старий Самбір вивязалися важкі бої"...

16. V. ситуація на обох крилах У. Г. А. була дуже зла, але положення на лівім крилі було для української державности небезпечніше, з огляду на загрозу Нафтового Басейну. І тут треба було ратувати за всяку ціну й як найскорше. А тимчасом поміч не надходила. Начальна Команда, замісць вислати запасні частини до розпорядимости команди 8. Самбірської Бригади, чи її ґруп, держала ці частини коло себе, та хотіла ратувати положення.... відозвою. Ця відозва під заголовком: „Начальна Команда Г. А. до Українського Народу" появилася в 86. числі офіціяльної „Республики" з 16. V. 1919. З тієї, дуже довгої відозви, що згадувала й короля Данила, подаємо тільки деякі місця а саме ті, що характеризують тодішній час, кидають світло на розтіч українських сил та вказують на безсильність і незарадність тодішньої Начальної Команди. Отже читаємо в цій відозві таке:

„Український Народе! Українські Селяне, Робітники, Інтеліґенціє!... Не ідемо в чужі землі шукати не свого добра, не хочемо ні клаптика чужих країв, але не дамо ні кусника нашої української землі... Ми свідомі того, що 6-літня війна знемогла Тебе! Ми свідомі того, що сотки сіл згоріло, що тисячі лишилися сиротами, інвалідами, бездомними!... що чимраз більша доріжня, чимраз більше голодних,

[1]) На основі інформацій п. Омеляна Верхоли.

[2]) На основі власних інформацій.

чимраз більша трудність життя. Та ми мусимо тямити, що сі трудні відносини є в цілій Европі, що запанували вони наслідком світової війни, що відносно у нас голод ще не такий, як в других державах. І тому кличемо до Тебе, Український Народе: Видержати! Без огляду на відносини, без огляду на наші численні жертви... Український Народе! Прийшов великий час зєдинити всю силу народу, всі його верстви, щоби осягнути нашу ціль, нашу мрію: Самостійність України! Під той час всі ми брати, нема ріжниці між селянином, робітником і інтелігентом. Коли ходить оборону меж України, є лише горожане Української Народньої Републики, готові на смерть за її самостійність і волю. Нема партій, всі вони лучаться одним великим словом: самостійність українських народніх мас і їх Української Народньої Републики. Теперішний час для нас, се бути або не бути. Український Народе! Ми хочемо почути від Тебе Твою народню волю! Хочеш іти дальше у кровавий бій за Україну? Хочеш завершити діло Творення Української Народньої Републики? Український Народе! Ми чуємо Твою відповідь, але хочемо її знати сильно і однозгідно. Всі наші сили за Републику, щоб не пішла марно та кров, що плила улицями Київа і Львова"... (Підкреслення оригінальні — І. К.).

Чи така відозва могла мати якісь позитивні наслідки? Цілком певно, що ні. Бо в такім горячім часі, коли все йде в розтіч, тільки сильна одна рука, тільки сильний, розумний приказ, тільки сильна воля може виратувати ситуацію, а не жадне ставлення запитів до мас, чи просьба до них, щоб боронили своєї самостійности.

8. Нове перегрупування польських частин. Коли по українськім боці панували байдужість і замішання й було брак сильних рішучих потягнень зі сторони Начальної Команди Галицької Армії, то тимчасом польська команда все працювала над тим, щоби як найскорше знищити У. Г. А. та заняти цілу Галичину. І хоч їх офензива робила величезні поступи, то мимо цього Галер мусів зарядити перегрупування підлеглих йому частин. На це зложилися дві, а зглядно три причини: 1) Польська начальна команда домагалася від Галера, щоби як найскорше заняв Нафтовий Басейн, щоби держави Антанти, яких капітали були заанґажовані в галицькім нафтовім промислі не протестували проти польської офензиви; 2) польська начальна команда, за посередництвом своєї експозитури в Люблині позволила Галерови вжити 2. дивізії французько-польського І. корпусу до операції на сході поза Бугом, аж доки не змінять її відділи ген. Бабянського; 3) І. Галицькому Корпусові полк. Микитки вдалося перервати лучність обох галерівських дивізій між Гороховом а Сокалем. Тому Галер зарядив зміцнення армії Івашкевича через приділення йому групи підполк. Тарвіда з львівської дивізії, скріпленої двома батеріями з 2. дивізії франц.-польського корпусу. (Група Тарвіда мала 13. V. пять куренів і 42 скорострріли й занимала цього дня становища коло Маґерова. (Hupert: „Zajęcie"... 62). При помочі цеї підмоги мав Івашкевич виконати 19. V. сильний наступ зі Львова на Миколаїв над Дністром в тій цілі ,щоби українські частини покинули чим скорше Нафтовий Басейн. На правім крилі У. Г. А. мала 2. дивізія виконати удар в скіснім напрямі з лінії Сокаль—Кристинопіль в напрямі на Золочів, так, як це предвиджував перший плян офензиви, до чого відповідно перегруповувалася. А дальше на півночі, де була перервана звязь між обома галерівськими дивізіями, перекинув Галер деякі частини, щоби привернути назад ту звязь обох дивізій. (Hupert: „Zajęcie... 62—63).

(Далі буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Генерал М. О. Пржевальський.

14 грудня після довгої та важкої хороби спочив у віці 79 р., у м. Білгороді (Югославія) у інвалідському домі **вожд кубанських пластунів,** ґенерал піхоти **Михайло Олексієвич Пржевальський.**

Покійний мав університетську освіту, закінчив Академії артилерійську та ґенерального штабу, але був настілько скромний і не наживав ласки високого начальства, що ще перед війною 1914—18 р., довгі роки командував лише бриґадою кубанських пластунів у Закавказзі, де їх школив на війну з турками. Турки добре його знали і підчас миру, коли ми, молодша старшина, на маневрах, їздили за кордон у гості, завше питали про нашого „Томал-пашу". А він знав турків ще краще, бо був консулем у Ерзерумі, а ще раніше, як старшина ген. штабу, виходив увесь майбутній театр війни, переодягнений жебраком „байгушем" та вислідив турецькі укріплення; по турецькому говорив він чудово. Пластуни дуже любили свого „дідушку", який на війні і жив і спав поміж козаками, стало одягнений у чорний бешмет, з козацьким нагаєм через плече. З цим вбранням він не розлучався і потім на високих посадах.

Спокійний, хоробрий він завше був у окопах, у передовій лінії, сам водив сотні на баґнети, з вічною папіроскою у зубах.

В перших боях 3.—4. XI. 1914 він спасає з критичного положення 1-ий кавказький корпус — збиває з 3-ма баталіонами пластунів обходну кольону турків, 5. XI. провадить знаменитий маневр — переброджуючи з 4-ма баталіонами ріку Аракс, зупиняє переслідуючих корпус турків, вночі повертається бродом назад, а 6. XI. з 5-ма баталіонами розбиває на голову 33-ю турецьку дивізію.

Золота зброя св. Юра була йому винагородою.

12 — 15 грудня IX, X турецькі корпуси несподівано проникають у глибокий тил кавказької армії, оточують Сарикамиш — головну базу і загрожують кавказькій армії загибіллю. Пластунів кидають на відсіч. За 4—8 годин, при морозі 20°, проходять вони 90 кілом. по страшенних горах та прірвах, проникають у Сарикамиш і у легендарних боях з 15 — 24. XII. генерал Пржевальський з 13-ю баталіонами відстоює його від 51 бат. турків. У турків загинув там IX корпус цілком, X — частково. Вожд пластунів одержав хрест св. Юра 4 ст., рангу ґенерал-ляйтнанта та командування корпусом — перескочивши старших ґенералів.

На Різдво 1915 р. він у Азанкейському бою розбиває III тур. армію, а на Новий Рік бере наступом кріпость Ерзерум.

Турки тепер його вже звуть — Газі Томал-паша — непереможний; він одержує хрест св. Юра 3 ст., хрест та зорю 2 ст. та інші високі ордени з мечами і від союзних держав.

У 1917 р. його призначають командуючим кавказькою армією, а згодом Головнокомандуючим кавказьким фронтом і на цих посадах він залишається завше скромненьким пластуном у незмінному чорному бешметі. За його командування твориться кубанський пластунський корпус, чого не вдалося зробити раніше, під ним служать і пластуни Донських та Терських козаків.

По закінченні війни кубанська Народня Республика пропонує генералові Пржевальському заняти високе місце її президента — Військового Отамана, але обтяжений роками, втомлений війною, скромний генерал, вже хорий зрікається високого довіря і відступає командантуру на користь молодших, у бурхливі революційні роки здібніших керувати долею Кубані.

Якраз напередодні 20-ти ліття леґендарної Сарикамишської епопеї, коли пластуни збиралися вшанувати свого непереможного вожда, він залишив назавше своїх соратників.

Вічний Йому спокій!

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

I. III.

Певний П. Захід і схід у світогляді Отамана Симона Петлюри. „Укр. Нива“. Луцьк 1931. ч. 19 (291), ст. 2—3.

Пеель. М. Капустянський. Матеріяли до воєнної історії. Книга друга. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р. Львів 1922. „Укр. Сурмач“. Каліш — Щепіорна 1922. ч. 24, ст. 4—6.

Рецензія.

Пекарчук І. Інж. З листів до Редакції. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°, ч. 7/8, ст. 35.

Відвертий лист до ґен.-хор. Пузіцького в справі 10. і 11. листопада 1920 р.

Пекарчук Іван. Правда про 10. і 11. листопада 1920 р. На марґінесі статті Бориса Монкевича: „З останніх днів боротьби“. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 1, ст. 8—9.

АУНР. Артикул Монкевича в „Літопису Ч. К.“. ч. 6, року 1932. Кулеметна дивізія. Прорив фронту большевиками.

Пекарчук Степан. Повстання на Брацлавщині. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 4, ст. 9—10.

14. IV. 1919. проти черв. москалів.

Пекарчук С. Попів Острів. „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 12, ст. 4—6; ч. 13, ст. 8—10.

Каторжні роботи Українців на Соловках. Власні враження.

Пекарчук С. По совітських тюрмах. „Тризуб“. Париж 1930, ч.5.

Пекарчук С. На Соловках. „Тризуб“. Париж 1930. 8°, ч. 8.

Пеленський Дамян. Осінь 1918 року Уривки зі споминів). Кал. Черв. Кал. на 1934 р. Львів 1933. 8°, ст. 75—83.

VI. 1918 — 21. XI. 1918. Вишкіл УСС. с Грузьке к. Єлисавета. Чернівці. Львів. Бої у Львові.

Пеленський Олександер др. Евакуація дипльоматичного Корпуса з Київа в січні 1919 р. Спомин. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 3, ст. 3—4.

Київ — Винниця.

Перебіг мирових переговорів у Берестю. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 3, ст. 33—36.

Перебіг революційних подій у Київі. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 52 (182), ст. 825—827.

Війна у Київі. Печерські бої в листопаді 1917 р. Перемирря.

Перебіг революційних подій у Київі. „Розвага“. Фрайштадт 1917. 4°, ч. 50, ст. 3—5; ч. 51, ст. 5—6; ч. 52, ст. 5—6; 1918 р., ч. 1, ст. 3—4.

Перегляд. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915, м. 8°, ст. 33—47.

Орґ. і ком. склад УСС. Скарб. Воєнний Музей. Стріл. Альбом. Відзнаки. Однострій. Доповняюча сотня. Пресова кватира і ин. 1914 — 1916.

Перед грозою вступлення військ Центральних Держав на Україну. „Вістник Союза Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 35 (165), ст. 550—551.

Про зміцнення українського фронту.

Передне слово. „Укр. Стрілець“. Штаб VI. див. 1920. 4°, ч. I, ст. 1 — 5.

Від Ред. Про укр. армію.

(Передовиця). „Укр. Скиталець“. Йосифів 1922. 4°, ч. 15, ст. 1 — 2.

Про Фолиса і Саламановича.

(Передовиця). 22 листопаду 1931. „Гуртуймося“. Горні Чорношиці 1931. 4°, ч. 8, ст. 2 — 3.

Посвячена Базарові.

(Передовиця). м. Луцьк, 8 жовтня 1922 р. „Укр. Життя“. Луцьк. 1922. ч. 10, ст. 1 — 2.

Про Оскілка, біоґр. причинки.

(Передовиця). Прага, 25 травня 1931. „Гуртуймося“. Горні Чорношиці 1931. 4°, ч. 7, ст. 1 — 3.

Присвячена С. Петлюрі, з порт.

Перед процесом Шварцбарта. „Громада“. Луцьк 1926. 4°, ч. 42.

Перед процесом Шварцбарта. „Вісти У. Ц. К. в Польщі“. Варшава. 1926. 8°, ч. 5, ст. 27—30.

Перемиря. „Син України“. Варшава. 1920. 4°, ч. 12, ст. 1 — 2.

Жовтень 1920 на московсько-українськім фронті.

Перша і друга відправка козаків-добровольців з табору Раштат в Німеччині на Україну. „Вістник. пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°. ч. 15, ст. 225 до 227.

З іл.

Перша річниця істнування VI стріл. дивізії. 1920 — 1921 р. Олександрів Куявський (?). 1921. 8°, ст. 96.

Кор. біоґрафія ґен. Безручка. Кор. нарис іст. VI див. Роля її в укр. справі. Оборона Замостя. Герої Преса. Культ.-осв. праця. Спомини.

І. Стрілецько козацька дивізія. „Вістник пол.. літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 37, ст. 514.

Володимир вол. От. Сокира-Яхонтів. Гетьман Скоропадський.

Перші бої Січовиків у Мотовилівськім лісі. (Біля Василькова). (До історії останнього повстання українського народу). „Зал. Стрілець“. Каліш 1921, чч.-41—43 (52—54).

Перші дні листопада в Східній Галичині. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, чч. 2, 3, 4, 6, 7/8, 9.: Матеріяли і документи.

1. Звіт курєра зі Станиславова (ч. 2, ст. 22—23). 2. Звіт повітового комісаря з Бучача. 3. Звіт куріера з Бережан др. Михайла Західного. (ч. 3, ст. 20—21). 4. Звіт з дороги зі Закопаного до Львова. 5. Звіт з Камінки Струмілової. (ч. 4, ст. 22—23). 6. Звіт з Рогатина др. Михайла Воробця. 7. Звіт з Турки. (ч. 6, ст. 23). 8. Звіт з Підгаєць Осипа Танчаковського. Звіт з Радехова Ростковича. Звіт зі Стоянова. Звіт зі Стрия. Звіт з Перемишлян. Звіт з Долини. Звіт з Винник (пов. Львів). Звіт з Львівщини. Звіт зі Щирця (пов. Львів). Звіт з Рудок Звіт з Комарна (по. Рудки). Звіт зі Сокаля-Белза Евгена Тисовського. (ч. 7/8, ст. 29—32). Звіт з Бібрки. (ч. 9, ст. 22).

Перші що впали смертю хоробрих в нашій дивізії“. „Нове Життя“. Олександрово 1921. 4°, ч. 39. ст. 42.

VI. дивізія АУНР.

Переяславський О. До нашої термінології. „Табор“. Варшава 1935. 8°, ч. 24, ст. 38—42.

Перфецький Л. Смерть чети кінних Чорноморців. Кал. Черв. Кал. на 1925 рік. Львів 1924. 8°, стор. 116 — 119.

Петлюра Симон, Гол. От. В. У. Н. Р. (Винниця 1919). 16°, ст. 8. Вид. Мін. Преси і Проп. УНР, ч. 183.

Біоґрафічний нарис.

Петлюра Гол. От. Заповіді українському козакові. „Син України“. Варшава. 1920. 4°, ч. 6, ст. 8.

Петлюра Гол. От. Козаки і Старшини! Плякат 29. IV. 1919. Ст. Здолбунів.

Відозва з оголошенням от. Оскілка зрадником Українського Народа.

Петренко Іван хор. Дещо з історії „1-го Гуцульського полку Морської піхоти“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 2, ст. 3 — 5.

Петренко сотн. Листопадовий рейд 1921 р. через польсько-український кордон. (Спомин з II. Зимового походу в листопаді 1921). „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 6 — 8.

На Коростень. Невикориста на червоними можливість розбити нас при переправі через р. Тетерів.

Петришин Михайло. Історія одного раненого „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4°, ч. 1, ст. 7.

Побутове.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґенерал-хорунжий. Спомини з часів української революції (1917 — 1921). Частина І. До Берестейського миру. Львів 1927. 8°, ст. 180.

Укр. рух на західньому рос. фронті. Прорив на Україну. Олевськ. До Києва. У Києві. Відворот на Житомир — Коростень. Формування Запорізького Загону. Демобілізація Півд. Зах. фронту.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґенерал-хорунжий. Спомини з часів Української революції (1917 — 1921). Частина 2. Від Берестейського мира до заняття Полтави. Львів 1928. 8°, ст. 184.

Наступ на Київ. Київ і його вигляд. Формування українських частин у Києві. Бої під Гребінкою і Лубнами. Ромоданська операція. Хорол і тамошні настрої. Похід на Полтаву і заняття Полтави.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґенерал-хорунжий. Спомини з часів Української революції (1917 — 1921). Частина 3. Від кримського походу до гетьманського перевороту. Львів 1930. 8°, ст. 164.

З Полтави в напрямку на Конград. Бої під Лозовою та Понятином. Похід на Крим. Зустріч з галицькими частинами австрійської армії та рос. відділом Дроздовського. Конфлікт з німецько-австрійським командуванням. Події на Кримі. Зустріч з Українськими Січовими Стрільцями під Олександрівськом. Гетьманський переворот.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґенерал-хорунжий. Спомини з часів української революції (1917— 1921). Частина 4. Гетьманщина і повстання Директорії. Львів 1931. 8°, ст. 117.

Запорожці відходять з Великого Лугу. Під поліційним доглядом у Києві. Побут у Лубнах. Формування укр. військ за Гетьмана. Повстанча акція на Чернигівщині. Київ за гетьманської влади. Гетьманські центральні установи. Перед зривом. Повстання. Війська Директорії займають Київ.

Петрів В. Суспільство і військо (соціяльно-історичний нарис). (Прага.), ст. 48.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґен.-хор. Тим, що загинули. (З тяжкого минулого). „Гуртуймося“. Горні Чорношиці. 1931. 4°, ч. 8, ст. 27—28.

Листопадовий похід.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґен.-хор. Три зустрічі з професором Академії Ґенштабу ґен. полковн. Юнаковим. „Літопис Ч.К.“. Львів 1932. 4°, ч. 1, ст. 13 — 14.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґен.-хор. Уривки зі

споминів. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 29 — 39.

Гордієнківці в Криму. Спільна вечеринка УСС-ів і Запорожців в Олександрівську. Свято в Царициному Куті. Архикнязь Василь.

Петрів Всеволод, ген. Усуспільнення військових знань. „Студ. Вісти". Прага 1926, ч. 6. ст. 6—11.

Петрів Всеволод, ґенштабу ґенерал-хорунжий. Фраґмент до історії українсько-польського зближення. „Нова Україна". Прага 1927, ч. 1/2, стор. 75 — 80.

Петро Задорожний. Посмертна згадка. „Вісти У. Ц. К. в Польщі". Варшава 1927, ч. 11 — 13., ст. 58 — 59.

Ґрупа от. Беня. 1919; Ставка Гол. Отамана 1920.

Петро Шеремета. „Укр. Скиталець". Відень 1922. 8°, ч. 21, ст. 30.

Причинки до біоґрафії.

Петрова Тамара. „Ой, видно село, широке село під горою". Уривки із щоденника. Рік. 1919. „Літопис Ч. К." Львів 1930. 4°, ч. 2, ст. 14.

Образки з воєнного побуту.

Пиль-ич, ґенерал. (Пилькевич Олександер, ґен.-хор.). На пильну увагу укр. старшинам. Рівне 1919.

Пилькевич О. Голос ґенерала О. Пилькевика про українську армію. „Вільне Слово". Зальцведель. 1918. 4°, ч. 29, ст. 3.

Пимоненко Ів. „Временное Сібірськое Правітель-

Пилькевич Олександер ґен.-хор. див.: О. П.

ство" і Українці (продовження). „Чорноморський Українець". Новоросійськ 1918. Ф°, ч. 16.

П. І. Українська Галицька Армія і большевики. „Укр. Слово" Львів 1920, ч. 19.

ДО ЧИТАЧІВ. СПРОСТОВАННЯ ПОХИБОК.

В останньому минулорічному числі „Літописа" (ч. 12. 1934) в статті „Список жерел..." на ст. 22 і 23 підчас верстання числа в друкарні трапилося кілька прикрих помилок, з яких найбільшою є та, що часть складу попала не на своє місце, що не тільки потягло за собою порушення порядку позицій, але й знівечило самий зміст. Просимо Шан. Читачів дарувати цей прикрий випадок і відповідно зазначити в своїм примірнику того числа „Літопису", що 1) Часть тексту в лівім стовпці на ст. 22-ій, починаючи від слів: „Референт Інтендантури Штабу..." (рядок згори 28) до слів: „В цім збірнику є 12 статей" (рядок здолини 15) повинно находитися в правім стовпці зараз по першій позиції:

На своїм становищі. Сотник Володимир Ярема. „Укр. Голос", Перемишль 1919, ч. 38, ст. 3.

Таким чином пояснення: „Референт Інтендантури Штабу..." буде, як і треба, відноситися до: „Сотник Володимир Ярема", а рядок: „В цім збірнику є 12 статей" до збірника „На Руїнах".

2) Наступна (друга) позиція в правім стовпці (рядки 3 і 4 згори): „Вбивство Соколовського"... має так виглядати:

На Україні. „Укр. Прапор", Відень 1919, ч. 9/10. Вбивство Соколовського.

3) На ст. 23-ій в правім стовпці в 25-ім рядку згори слово „Справа" і в 3-ім до 8-го включно рядках здолини слова „Звідомлення..." і далі аж до кінця уступу, непотрібно набрано курсивом.

4) Наступна позиція, що починається словом **„Неполітикан"** (другий рядок здолини) оказалася розірваною на дві части. Два горішні рядки в правім стовпці: „Альманах..." і т. д. мають стояти зараз же по слові „Дивізії" в тім самім рядку.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 5. / Травень 1935.

ЗМІСТ:

У памяті минуле — мов на яві
Ф. Невестюк 2

Один вечір на позиції
Леся Кривіцька 2

Мої завваги
Пилип Сухорський 3

Державні залізниці З. О. У. Н. Р.
Осип Мікула 4

У колі смерти
Василь Ярбій 5

З мотикою на сонце
Олександер Миколаєвич 9

Листопадові дні в Полонній
Франц Коковський 13

З документів великих днів на Белзчині
С. Г. 14

Могила гетьмана Івана Мазепи
Ф. Дудко 15

Історія 8-ої Галицької Бриґади
Д-р Іван Карпинець 18

Посмертні згадки 21

Бібліоґрафія 22

До читачів, спростовання похибки . . . 24

Редаґує: *В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка